Rättsfallssamlingen

TRIBUNALENS DOM (andra avdelningen)

av den 27 juni 2010 *

”Konkurrens — Konkurrensbegränsande samverkan — Marknaden för självkopierande papper — Prisfastställelse — Beslut i vilket en överträdelse av artikel 101 FEUF konstateras — Beslut som fattats efter det att ett första beslut ogiltigförklarats — Moderbolaget tillskrivs ansvar för direkt deltagande i överträdelsen — Den straffrättsliga legalitetsprincipen — Rättssäkerhet — Principen att straff ska vara individuella — Rättvis rättegång — Likabehandling — Rimlig tidsfrist — Rätten till försvar — Böter — Preskription — Förmildrande omständigheter — Samarbete”

I mål T-372/10,

Bolloré, Ergué-Gabéric (Frankrike), företrätt av advokaterna P. Gassenbach, C. Lemaire och O. de Juvigny,

sökande,

mot

Europeiska kommissionen, företrädd av W. Mölls, F. Castillo de la Torre och R. Sauer, samtliga i egenskap av ombud, biträdda av advokaten N. Coutrelis,

svarande,

angående en begäran om ogiltigförklaring eller ändring av kommissionens beslut C(2010) 4160 slutlig av den 23 juni 2010, om ett förfarande enligt artikel 101 FEUF och artikel 53 i EES-avtalet (ärende COMP/36.212 – Självkopierande papper),

meddelar

TRIBUNALEN (andra avdelningen),

sammansatt av ordföranden N. J. Forwood samt domarna F. Dehousse (referent) och J. Schwarcz,

justitiesekreterare: handläggaren C. Kristensen,

efter det skriftliga förfarandet och förhandlingen den 1 februari 2012,

följande

Dom

Bakgrunden till tvisten

1 Hösten 1996 lämnade pappersproduktkoncernen Sappi upplysningar och handlingar till kommissionen som gav denna orsak att misstänka att det fanns eller hade funnits en hemlig priskartell inom sektorn för självkopierande papper.

* Rättegångsspråk: franska.

2 Under år 1997 genomförde kommissionen undersökningar med stöd av rådets förordning nr 17 av den 6 februari 1962, första förordningen om tillämpning av fördragets artiklar [81] och [82] (EGT 1962, 13, s. 204; svensk specialutgåva, område 8, volym 1, s. 8) hos ett flertal tillverkare av självkopierande papper, bland andra Papeteries Mougeot SA, Sappi och andra företag, däribland Koehler och Arjo Wiggins Appelton plc (nedan kallat AWA).

3 Varken företaget Copigraph vilket tillhörde denna verksamhetssektor eller moderbolaget Bolloré vilket ägde Copigraph till 100 procent blev föremål för någon undersökning.

4 Sökanden överlät Copigraph till AWA i november 1998.

5 År 1999 riktade kommissionen en begäran om upplysningar till ett flertal företag, bland andra AWA, Papeteries Mougeot, Divipa, Koehler och Copigraph. Den 20 december mottog således Copigraph en begäran om upplysningar av kommissionen.

6 Den 26 juli 2000 antog kommissionen ett meddelande om invändningar (nedan kallat det första meddelandet om invändningar) som riktades till 17 företag, däribland Copigraph, sökanden i egenskap av moderbolag till Copigraph, AWA, Divipa, Papeteries Mougeot, Koehler, Sappi, Stora Enso Oyj (nedan kallat Stora) och Mitsubishi HiTec Paper Bielefeld GmbH.

7 I det första meddelandet om invändningar avsåg kommissionen att hålla Bolloré ansvarigt för den påstådda överträdelsen på grund av att det, i egenskap av moderbolag som innehar hela aktiekapitalet i Copigraph, vid tiden för överträdelsen var ansvarigt för Copigraphs deltagande i kartellen.

8 Den 20 december 2001 antog kommissionen beslut 2004/337/EG om ett förfarande enligt artikel 81 [EG] och artikel 53 i EES-avtalet (ärende COMP/E-1/36.212 – Självkopierande papper) (EUT L 115, 2004, s. 1). I detta beslut höll kommissionen Bolloré ansvarigt inte endast i dess egenskap av moderbolag till Copigraph, utan även med anledning av företagets personliga och direkta deltagande i den konkurrensbegränsande verksamheten.

9 Sökanden väckte genom ansökan som inkom till förstainstansrättens kansli den 11 april 2004 talan om ogiltigförklaring av beslut 2004/337 vilken registrerades som mål T-109/05.

10 I dom av den 26 april 2007 i de förenade målen T-109/02, T-118/02, T-122/02, T-125/02, T-126/02, T-128/02, T-129/02, T-132/02 och T-136/02, Bolloré m.fl. mot kommissionen, (REG 2007, s. II-947) (nedan kallad domen i de förenade målen Bolloré), fann förstainstansrätten att Bolloré inte genom det första meddelandet om invändningar hade kunnat få kännedom om en anmärkning avseende ett personligt och direkt deltagande från bolagets sida i den konkurrensbegränsande samverkan och inte heller om de omständigheter på vilka kommissionen i beslut 2004/337 grundade denna anmärkning. Bolloré kunde således inte förbereda sitt försvar avseende denna anmärkning och dessa omständigheter under det administrativa förfarandet (domen i de ovannämnda förenade målen Bolloré, punkt 79).

11 Förstainstansrätten fann emellertid, i punkterna 80 och 81 i domen i de ovan i punkt 10 nämnda förenade målen Bolloré, att den konstaterade bristen endast kan medföra att beslut 2004/337 ogiltigförklaras om de berörda påståendena inte på ett tillfredsställande sätt kan bevisas på grundval av andra omständigheter som anges i beslutet och över vilka de berörda företagen haft tillfälle att yttra sig. Förstainstansrätten fann även att om det vid prövningen i sak framkommer att kommissionen med rätta hållit Bolloré ansvarigt för dotterbolaget Copigraphs deltagande i kartellen kan kommissionens rättsstridiga handlande inte ha haft ett avgörande inflytande på dess beslut.

12 Dessa överväganden föranledde förstainstansrätten att, efter prövningen i sak, hålla Bolloré ansvarigt för dotterbolagets rättsstridiga agerande, oberoende av moderbolagets direkta deltagande, och fastställa beslut 2004/337 i den del det däri slås fast att Bolloré ska betala de böter som kommissionen ålagt företaget.

13 I dom av den 3 september 2009 i de förenade målen C-322/07 P, C-327/07 P och C-338/07 P, Papierfabrik August Koehler m.fl. mot kommissionen (REG 2009, s. I-7191) (nedan kallad domen i de förenade målen PAK), upphävde domstolen till följd av sökandeföretagets överklagande, bland annat på grund av åsidosättandet av dess rätt till försvar, domen i de ovan i punkt 10 nämnda förenade målen Bolloré och ogiltigförklarade beslut 2004/337 såvitt dessa rättsakter rörde sökandeföretaget.

14 Domstolen ansåg att den omständigheten att Bollorés ansvar för sitt deltagande i egenskap av moderbolag till Copigraph, utöver dess direkta deltagande, fastställdes i beslut 2004/337 emellertid inte utesluter möjligheten att detta beslut fattats på grundval av ageranden med avseende på vilka Bolloré inte haft möjlighet att försvara sig. (domen i de ovan i punkt 13 nämnda förenade målen PAK, punkt 44).

15 Domstolen tillade att förstainstansrätten sålunda gjorde en felaktig rättstillämpning genom att inte tillmäta sitt beslut, enligt vilket Bollorés rätt till försvar hade åsidosatts, några rättsliga följder (domen i de ovan i punkt 13 nämnda förenade målen PAK, punkt 45) och det fanns således anledning att upphäva domen i de ovan i punkt 10 nämnda förenade målen Bolloré, såvitt den rörde sökanden (domen i de ovan i punkt 13 nämnda förenade målen PAK, punkt 46).

16 Domstolen avgjorde slutligt ärendet i enlighet med artikel 61 första stycket i domstolens stadga och fann därvid att sökandens yrkande om ogiltigförklaring av beslut 2004/337 vilket grundades på ett åsidosättande av rätten till försvar var välgrundat och att beslutet därför skulle ogiltigförklaras i den del det avsåg sökanden (domen i de ovan i punkt 13 nämnda förenade målen PAK, punkt 48).

17 Efter ogiltigförklaringen antog kommissionen den 15 september 2009 ett nytt meddelande om invändningar) (nedan kallat det andra meddelandet om invändningar) som den riktade till sökanden.

18 I detta meddelande underrättade kommissionen sökandeföretaget om att den avsåg att hålla sökanden ansvarig för överträdelsen i egenskap av moderbolag till Copigraph samt för att sökandeföretaget självt direkt deltagit i kartellen (punkterna 7 och 378 i det andra meddelandet om invändningar).

19 Den 16 februari 2010 yttrade sig sökanden över detta meddelande om invändningar.

20 Den 23 juni 2010 antog kommissionen, efter samråd med rådgivande kommittén för kartell- och monopolfrågor och med beaktande av förhörsombudets slutrapport, beslut C(2010) 4160 slutlig, om ett förfarande enligt artikel 101 FEUF och artikel 53 i EES-avtalet (ärende COMP/36.212 – Självkopierande papper) (nedan kallat det angripna beslutet).

21 Kommissionen angav i det angripna beslutet att den i detta åtgärdade den rättsstridighet som domstolen konstaterat i den ovan i punkt 13 nämnda domen i de förenade målen PAK genom att återuppta förfarandet från den punkt där rättsstridigheten uppstått (skälen 6 och 7 i det angripna beslutet).

22 Enligt kommissionen syftade det andra meddelandet om invändningar till att rätta det förfarandefel som kommissionen hade begått när den antog beslut 2004/337. Kommissionen tillade att det andra meddelandet om invändningar hade gjort det möjligt för sökandeföretaget att försvara sig vad gällde dess ansvar för medverkan i överträdelsen inte endast i egenskap av moderbolag för dess dotterbolags rättsstridiga agerande utan även för dess personliga och direkta deltagande i den konkurrensbegränsande samverkan (skäl 8 i det angripna beslutet).

23 Kommissionen har preciserat att det angripna beslutet antogs efter det andra meddelandet om invändningar och att beslutets innehåll i sak hade baserats på beslutet av den 20 december 2001 och att det i det angripna beslutet togs hänsyn till domen i de ovan i punkt 10 nämnda förenade målen Bolloré och domen i de ovan i punkt 13 nämnda förenade målen PAK (skäl 9 i det angripna beslutet).

24 På grundval av kommissionens meddelande av den 18 juli 1996 om befrielse från eller nedsättning av böter i kartellärenden (EGT C 207, s. 4) (nedan kallat meddelandet om samarbete), beviljade kommissionen sökanden en ytterligare nedsättning av böterna med 5 procent utöver den på 20 procent som hade beviljats år 2001 (skäl 473 i det angripna beslutet).

25 Artikel 1 och artikel 2 andra stycket i det angripna beslutet har följande lydelse:

”*Artikel 1*

Bolloré har överträtt artikel 101.1 FEUF och artikel 53.1 I EES-avtalet genom att delta i en rad avtal och samordnade förfaranden inom sektorn för självkopierande papper.

Överträdelsen pågick från januari 1992 till september 1995.

Artikel 2

För den överträdelsen som nämns i artikel 1 åläggs Bolloré böter på 21 262 500 euro.”

Förfarandet och parternas yrkanden

26 Sökanden väckte förevarande talan genom ansökan som inkom till tribunalens kansli den 3 september 2010.

27 Sökanden har yrkat att tribunalen ska

— ogiltigförklara artiklarna 1 och 2 i det angripna beslutet,

— i andra hand sätta ned de böter som företaget ålagts enligt artikel 2 i beslutet,

— förplikta kommissionen att ersätta rättegångskostnaderna.

28 Kommissionen har yrkat att tribunalen ska

— ogilla talan, och

— förplikta sökanden att ersätta rättegångskostnaderna.

Rättslig bedömning

29 Sökanden har anfört sex grunder till stöd för sin talan.

30 Den första grunden avser åsidosättande av artiklarna 6 och 7 i Europakonventionen för skydd av de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna, undertecknad i Rom den 4 november 1950 (nedan kallad Europakonventionen) och av artiklarna 41, 47 och 49 i Europeiska unionens stadga om de grundläggande rättigheterna (EUT C 303, 2007, s. 1, nedan kallad EU-stadgan), såtillvida att den påföljd som påförts sökanden strider mot den straffrättsliga legalitetsprincipen, rättssäkerhetsprincipen, principen att straff ska vara individuella samt principen om rätt till en rättvis rättegång. I den andra grunden har sökanden anfört att preskriptionsreglerna har åsidosatts. Den tredje grunden gäller åsidosättande av principen om likabehandling. I den fjärde grunden har sökanden åberopat att en skälig tidsfrist har överskridits och att det blivit omöjligt att försvara sig på grund av den långa tid som förflöt från överträdelsens upphörande till delgivningen av det andra meddelandet om invändningar. Den femte grunden avser åsidosättande av riktlinjerna av den 14 januari 1998 för beräkning av böter som döms ut enligt artikel 15.2 i förordning nr 17 och artikel 65.5 i EKSG-fördraget (EGT C 9, 1998, s. 3) (nedan kallade riktlinjerna), åsidosättande av principen att straff ska vara individuella, proportionalitetsprincipen och motiveringsskyldigheten. Till stöd för den sjätte grunden har sökanden åberopat att det skett ett åsidosättande av meddelandet om samarbete samt av proportionalitetsprincipen och principen om likabehandling.

Den första grunden: Åsidosättande av artiklarna 6 och 7 i Europakonventionen samt av artiklarna 41, 47 och 49 i EU-stadgan

Den första delgrunden: Åsidosättande av den straffrättsliga legalitetsprincipen och rättssäkerhetsprincipen i artiklarna 6 och 7 i Europakonventionen samt av artiklarna 47 och 49 i EU-stadgan. Åsidosättande av den av medlemsstaterna i Europeiska unionen erkända principen att straff ska vara individuella

31 Enligt sökandeföretaget har kommissionen åsidosatt den straffrättsliga legalitetsprincipen genom att påföra det påföljder i dess egenskap av moderbolag till Copigraph. Det finns nämligen inte någon bestämmelse i rådets förordning (EG) nr 1/2003 av den 16 december 2002 om tillämpning av konkurrensreglerna i artiklarna [101 FEUF] och [102 FEUF] (EGT L 1, 2003, s. 1) eller i FEU som föreskriver att det är möjligt att påföra ett företag påföljder i dess egenskap av moderbolag till ett företag som deltar i en kartell. Rättssäkerhetsprincipen har åsidosatts i och med att moderbolagens ansvar är fullständigt oförutsebart. Slutligen åsidosätter den påföljd som ådömts sökandeföretaget i egenskap av moderbolag principen att straff ska vara individuella.

32 Angående den straffrättsliga legalitetsprincipen, har kommissionen svarat dels att den överträdelse som sökanden kritiseras för otvivelaktigt definieras i artikel 101 FEUF, dels att sökanden inte kan förneka rättspraxis ställning som rättskälla. Vad rättssäkerhetsprincipen beträffar har den inte åsidosatts. Genom att åberopa principen att straff ska vara individuella har sökanden underlåtit att beakta grunden för moderbolagets ansvar för dotterbolagets handlande.

33 Det bör erinras om att den straffrättsliga legalitetsprincipen ingår bland de allmänna unionsrättsliga principer som utgör grunden för medlemsstaternas gemensamma konstitutionella traditioner och att den kommer till uttryck i olika internationella fördrag, såsom i artikel 7.1 i Europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna (se, för ett liknande resonemang, domstolens dom av den 12 december 1996 i de förenade målen C-74/95 och C-129/95, brottmål mot X, REG 1996, s. I-6609, punkt 25, och av den 28 juni 2005 i de förenade målen C-189/02 P, C-202/02 P, C-205/02 P, C-208/02 P och C-213/02 P, Dansk Rørindustri m.fl. mot kommissionen, REG 2005, s. I-5425, punkterna 215–219, av den 3 maj 2007 i mål C-303/05, Advocaten voor de Wereld, REG 2007, s. I-3633, punkt 49, och av den 22 maj 2008 i mål C-266/06 P, Evonik Degussa mot kommissionen, ej publicerad i rättsfallssamlingen, punkt 38).

34 Det anges i artikel 7 i Europakonventionen och artikel 49 i EU-stadgan att ”[i]ngen får fällas till ansvar för någon gärning eller underlåtenhet som vid den tidpunkt då den begicks inte utgjorde ett brott enligt nationell eller internationell rätt”.

35 Den straffrättsliga legalitetsprincipen innebär att brotten och de påföljder som de leder till tydligt måste definieras i lag. Detta villkor är uppfyllt när en enskild, av den relevanta bestämmelsens lydelse och vid behov, med hjälp av domstolarnas tolkning av lydelsen, kan utläsa vilka handlingar och underlåtenhetshandlingar som leder till straffrättsligt ansvar (domen i det ovan i punkt 33 nämnda målet Advocaten voor de Wereld, punkt 50, och i det ovan i punkt 33 nämnda målet Evonik Degussa mot kommissionen, punkt 39).

36 Domstolen har i detta avseende medgett att det följer av rättspraxis från Europadomstolen för mänskliga rättigheter att begreppet rätt i den mening som avses i artikel 7.1 i Europakonventionen motsvarar begreppet lag i andra bestämmelser i Europakonventionen och omfattar såväl den rätt som följer av lagstiftning som den som följer av rättspraxis (domen i de ovan i punkt 33 nämnda förenade målen Dansk Rørindustri m.fl. mot kommissionen, punkt 216, och i det ovan i punkt 33 nämnda målet Evonik Degussa mot kommissionen, punkt 40).

37 Även om det inte kan bestridas – och för övrigt inte har bestritts – att den i förevarande mål aktuella överträdelsen klart definieras i artikel 101 FEUF och artikel 53 i EES-avtalet, kan det inte bestridas att den omständigheten att ansvaret för den överträdelse som dotterbolaget begått tillskrevs moderbolaget

med motiveringen att dessa utgör ett enda företag i unionens konkurrensrättsliga mening. Att dotterbolaget anses ha deltagit i samma mån som dotterbolaget framgår också klart av unionsrätten enligt domstolens och tribunalens redan mångåriga praxis.

38 Domstolen ansåg nämligen i sin dom av den 14 juli 1972 i mål 48/69, Imperial Chemical Industries mot kommissionen (REG 1972, s. 169; svensk specialutgåva, volym 2, s. 25), att den omständigheten att ett dotterbolag är en fristående juridisk person inte räcker för att det ska kunna uteslutas att moderbolaget ska ansvara för dotterbolagets beteende. Domstolen tillade att så särskilt är fallet när dotterbolaget inte självständigt bestämmer sitt beteende på marknaden, utan i huvudsak tillämpar instruktioner som det får av moderbolaget (punkterna 132 och 133 i domen).

39 I domen av den 25 oktober 1983 i mål 107/82, AEG-Telefunken mot kommissionen (REG 1983, s. 3151; svensk specialutgåva, volym 7, s. 287), gjorde domstolen AEG ansvarigt för dess helägda dotterbolags agerande och den presumerade därvid att dotterbolaget följde den politik som fastlagts av moderbolaget (punkt 50 i domen).

40 I detta avseende framhöll domstolen i dom av den 16 november 2000 i mål C-294/98 P, Metsä-Serla m.fl. mot kommissionen (REG 2000, s. I-10065), att enligt fast rättspraxis kan ett företag hållas ansvarigt för ett annat företags konkurrensbegränsande beteende, om det sistnämnda företaget inte självständigt har bestämt sitt agerande på marknaden, utan i huvudsak har tillämpat instruktioner som det har fått av det förstnämnda företaget, särskilt när detta beror på de ekonomiska och juridiska band som binder samman företagen (punkt 27 i domen). Domstolen tillade att under dessa förhållanden kunde förstainstansrättens tolkning av artikel 15.2 i förordning nr 17 inte strida mot legalitetsprincipen, eftersom klagandena, vilka hållits ansvariga för ett annat rättssubjekts konkurrensbegränsande beteende, med stöd av nämnda artikel ålades böter för en överträdelse som de ansågs ha begått själva till följd av att de hölls ansvariga för detta beteende (punkt 28 i domen).

41 I dom av den 10 september 2009 i mål C-97/08 P, Akzo Nobel m.fl. mot kommissionen (REG 2009, s. I-8237), punkt 58, av den 20 januari 2011 i mål C-90/09 P, General Química m.fl. mot kommissionen (REU 2011, s. I-1), punkt 37, av den 29 mars 2011 i de förenade målen C-201/09 P och C-216/09 P, ArcelorMittal Luxembourg mot kommissionen och kommissionen mot ArcelorMittal Luxembourg m.fl. (REU 2011, s. I-2239), punkt 96, och av den 29 september 2011 i mål C-520/09 P, Arkema mot kommissionen (REU 2011, s. I-8901) punkt 38, upprepade domstolen att ett dotterbolags beteende kan tillskrivas moderbolaget då dotterbolaget inte självständigt bestämmer sitt beteende på marknaden, utan i huvudsak följer instruktioner som det får av moderbolaget.

42 Det följer av vad som ovan anförts, tvärtemot vad sökandeföretaget har påstått, att det angripna beslutet genom vilket det ålades en påföljd med motiveringen att det var moderbolag till en deltagare i kartellen tillsammans med vilken det utgjorde en ekonomisk enhet, på intet sätt strider mot den straffrättsliga legalitetsprincipen.

43 Vidare och i motsats till vad sökanden har gjort gällande är villkoren för moderbolagets ansvar för sina dotterbolags handlingar inte alls fullständigt oförutsebara vilket enligt sökanden skulle strida mot rättssäkerhetsprincipen.

44 Först och främst hade domstolen redan innan överträdelseperioden tydligt slagit fast att det föreligger en presumtion för att ett moderbolag faktiskt utövar ett avgörande inflytande över sitt helägda dotterbolag (se domen i det ovan i punkt 39 nämnda målet AEG Telefunken mot kommissionen, punkt 50).

45 Fortsättningsvis blev den lösning som således valdes genomförd i de domar som följde efter den ovan i punkt 44 nämnda domen (förstainstansrättens dom av den 1 april 1993 i mål T-65/89, BPB Industries och British Gypsum mot kommissionen, REG 1993, s. II-389, svensk specialutgåva, s. 1, punkterna 149 och 150, av den 14 maj 1998 i mål T-354/94, Stora Kopparbergs Bergslags AB mot kommissionen, REG

1998, s. II-2111, punkt 80, av den 20 april 1999 i de förenade målen T-305/94-T-307/94, T-313/94-T-316/94, T-318/94, T-325/94, T-328/94, T-329/94 och T-335/94, Limburgse Vinyl Maatschappij m.fl. mot kommissionen, REG 1998, s. II-931, punkterna 960, 961 och 984, av den 30 september 2003 i mål T-203/01, Michelin mot kommissionen, REG 2003, s. II-4071, punkt 290, av den 15 juni 2005 i de förenade målen T-71/03, T-74/03, T-87/03 och T-91/03, Tokai Carbon m.fl. mot kommissionen, ej publicerad i rättsfallssamlingen, punkterna 58–60, av den 15 september 2005 i mål T-325/01, DaimlerChrysler mot kommissionen, REG 2005, s. II-3319, punkterna 219–221, av den 27 september 2006 i mål T-330/01, Akzo Nobel mot kommissionen, REG 2006, s. II-3389, punkterna 81–83, i mål T-314/01, Avebe mot kommissionen, REG 2006, s. II-3085, punkt 136, i mål T-43/02, Jungbunzlauer mot kommissionen, REG 2006, s. II-3435, punkt 125, av den 12 september 2007 i mål T-30/05, Prym och Prym Consumer mot kommissionen, ej publicerad i rättsfallssamlingen, punkt 146, av den 12 december 2007 i mål T-112/05, Akzo Nobel m.fl. mot kommissionen, REG 2007, s. II-5049, punkterna 60–62, av den 8 juli 2008 i mål T-54/03, Lafarge mot kommissionen, ej publicerad i rättsfallssamlingen, punkterna 541–560, av den 8 oktober 2008 i mål T-69/04, Schunk och Schunk Kohlenstoff-Technik mot kommissionen, REG 2008, s. II-2567, punkterna 56–58, av den 30 april 2009 i mål T-12/03, Itochu mot kommissionen, REG 2008, s. II-883, punkterna 49–51, av den 30 september 2009 i mål T-175/05, Akzo Nobel m.fl. mot kommissionen, ej publicerad i rättsfallssamlingen, punkterna 91 och 92, samt i mål T-161/05, Hoechst mot kommissionen, REG 2009, s. II-3555, punkt 59).

46 Det sistnämnda konstaterandet angående det fortsatta genomförandet av den lösning som hade valts i domen i det ovan i punkt 39 nämnda målet AEG-Telefunken mot kommissionen i de domar som följde efter denna dom, har på intet sätt ifrågasatts av klagandens åberopande av det ovan i punkt 198 nämnda förslaget till avgörande av generaladvokaten Bot inför domen i de ovan i punkt 41 nämnda förenade målen ArcelorMittal Luxemburg mot kommissionen (REU 2011, s. I-2239). Det ska preciseras att domstolen i denna dom (punkterna 95–100) valde att inte följa de förslag som generaladvokaten lade fram i punkt 213 i förslaget till avgörande.

47 Argumentet att moderbolagens ansvar är oförutsebart därför att det baseras på begreppet företag som i sig är ett otydligt begrepp under konstant utveckling, kan inte godtas.

48 Begreppet företag är tillämpligt på olika sätt att bedriva ekonomisk verksamhet, eftersom begreppet företag enligt rättspraxis i unionens konkurrensrätt omfattar varje enhet som bedriver ekonomisk verksamhet, oavsett enhetens juridiska form och oavsett hur den finansieras. Begreppet företag i detta sammanhang ska förstås som en ekonomisk enhet även om enheten i juridisk mening består av flera fysiska eller juridiska personer (se dom av den 10 september 2009 i det ovan i punkt 41 nämnda målet Akzo Nobel m.fl. mot kommissionen, punkterna 54 och 55 och där angiven rättspraxis). Detta påverkar på intet sätt det faktum att begreppet företag med betydelsen ekonomisk enhet är klart definierat och förutsebart när det gäller förhållandet mellan moderbolag och deras helägda dotterbolag.

49 Den omständigheten att kommissionen kan ålägga enbart dotterbolaget påföljder eller enbart moderbolaget eller till och med båda, strider för övrigt inte alls mot rättssäkerhetsprincipen vilken kräver att rättsregler ska vara klara och precisa och syftar till att säkerställa förutsebarheten rörande situationer och rättsförhållanden (dom av den 15 september 2005 i mål C-199/03, Irland mot kommissionen, REG 2005, s. I-8027, punkt 69).

50 Kommissionens möjlighet att vidta sanktionsåtgärder mot den ena och/eller den andra av enheterna – moderbolaget och dotterbolaget – vilka tillsammans utgör ett företag som åsidosatt artikel 101 FEUF eller artikel 53 i EES-avtalet, följer tydligt av deras ansvars solidariska karaktär som det erinras om i den rättspraxis som nämnts ovan i punkt 45 (se, för ett liknande resonemang, även domstolens dom av den 2 oktober 2003 i mål C-196/99 P, Aristrain mot kommissionen, REG 2003, s. I-11005, slutet av punkt 99, och i de ovan i punkt 33 nämnda förenade målen Dansk Rørindustri m.fl. mot kommissionen, slutet av punkt 118).

51 När det slutligen gäller argumentet att sökandens påföljd inte beaktar principen att straff ska vara individuella, enligt vilken ingen kan bestraffas för något annat än sina egna handlingar, är det tillräckligt att påpeka att detta argument inte beaktar grunden för moderbolagets ansvar som inte är ett strikt ansvar för annans handlande utan ett ansvar för eget vållande.

52 Såsom domstolen har erinrat om vilar nämligen unionens konkurrensrätt, såsom framgår av punkt 56 i denna dom, på principen om personligt ansvar för den ekonomiska enhet som har överträtt konkurrensreglerna. Om moderbolaget ingår i denna ekonomiska enhet är detta emellertid solidariskt ansvarigt med de andra juridiska personer som ingår i denna enhet för överträdelser av konkurrensrätten. Även om moderbolaget inte direkt deltar i överträdelsen utövar det i sådant fall ett avgörande inflytande på de dotterbolag som deltagit i överträdelsen. Härav följer att moderbolagets ansvar under sådana omständigheter inte kan anses som ett strikt ansvar (dom av den 10 september 2009 i det ovan i punkt 41 nämnda målet Akzo Nobel m.fl. mot kommissionen, punkt 77). Under dessa förhållanden bestraffas moderbolaget för en överträdelse som det självt anses ha begått (domen i det ovan i punkt 40 nämnda målet Metsä-Serla m.fl. mot kommissionen, punkt 34, och i det ovan i punkt 45 nämnda målet Schunk Kohlenstoff-Technik m.fl. mot kommissionen, punkt 74).

53 Det följer av det ovan anförda att sökanden felaktigt har påstått att det angripna beslutet åsidosätter den straffrättsliga legalitetsprincipen, rättssäkerhetsprincipen och principen att straff ska vara individuella. Talan kan följaktligen inte bifallas såvitt avser den första grundens första del.

Den andra delgrunden: Villkoren för sökandens hörande åsidosätter rätten till en rättvis rättegång i artikel 6 i Europakonventionen, artiklarna 41 och 47 i EU-stadgan samt kravet på opartiskhet

54 I den andra delen av den första grunden har sökandeföretaget i huvudsak hävdat att kommissionen har åsidosatt dess rätt till en rättvis rättegång. Sökandeföretaget fick nämligen inte tillfälle att höras av ”sina domare”, då inte någon av ledamöterna i kommissionsledamöternas kollegium var närvarande vid förhöret. Dessutom har kravet på såväl objektiv som subjektiv opartiskhet åsidosatts.

55 Kommissionen har svarat att den inte är en domstol. Den omständigheten att inte någon av dess ledamöter var närvarande vid förhöret utgör inte alls något fel i förfarandet som är administrativt. Anmärkningen om åsidosättandet av kravet på opartiskhet är irrelevant, eftersom den baseras på antagandet att kommissionen skulle vara en domstol. Kommissionen som inte förnekar att den är underkastad detta krav har för övrigt iakttagit det.

56 Argumentet att sökandeföretagets rätt till en rättvis rättegång har åsidosatts med motiveringen att det inte skulle ha hörts av ”sina domare” ska underkännas.

57 Argumentet baseras nämligen på antagandet att kommissionen är en domstol i den mening som avses i artikel 6 i Europakonventionen och artikel 47 i EU-stadgan. Det framgår emellertid av fast rättspraxis att kommissionen inte är en domstol i den mening som avses i dessa bestämmelser (domstolens dom av den 29 oktober 1980 i de förenade målen 209/78-215/78 och 218/78, van Landewyck m.fl. mot kommissionen, REG 1980, s. 3125, punkt 81, svensk specialutgåva, s. 345, förstainstansrättens dom av den 14 maj 1998 i mål T-348/94, Enso Española mot kommissionen, REG 1998, s. II-1875, punkt 56, samt i det ovan i punkt 45 nämnda målet Lafarge mot kommissionen, punkt 38).

58 Vad vidare särskilt angår det faktum att ingen av ledamöterna i kommissionsledamöternas kollegium var närvarande då sökanden hördes kan detta inte utgöra ett fel i det administrativa förfarandet vid kommissionen.

59 I ett mål där sökanden just hade åberopat att ledamöterna i kommissionsledamöternas kollegium var frånvarande, när sökanden hördes, fann domstolen således att det inom ramen för det administrativa förfarandet på konkurrensområdet inte finns något som hindrar att de kommissionsledamöter som

ska fatta ett beslut om att ålägga böter informeras om resultatet av förhöret av de personer som kommissionen utsett för att leda detta (domstolens dom av den 15 juli 1970 i mål 44/99, Buchler mot kommissionen, REG 1970, s. 733, punkterna 19–23).

60 Denna lösning som bygger på att förfarandet vid kommissionen är administrativt och inte ett rättegångsförfarande valdes vid utarbetandet av kommissionens förordning (EEG) nr 99/63 av den 25 juli 1963 om sådana förhör som avses i artikel 19.1 och 19.2 i rådets förordning nr 17 (EGT L 27, s. 2268) och närmare bestämt artikel 9.1 i förordningen. Den äger fortfarande giltighet i fråga om kommissionens förordning (EG) nr 773/2004 av den 7 april 2004 om kommissionens förfaranden enligt artiklarna [101 FEUF] och [102 FEUF] (EUT L 123, s. 18) och närmare bestämt artikel 14.1 i förordningen.

61 Det följer av det ovan anförda att det saknas stöd för argumentet att rätten till en rättvis rättegång har åsidosatts vilket sökandeföretaget motiverat med att det ”inte har hörts av sina domare”.

62 Därefter ska tribunalen pröva sökandens påstående enligt vilket kravet på såväl objektiv som subjektiv opartiskhet har åsidosatts under förfarandet.

63 Sökanden har för det första gjort gällande att kommissionen åsidosätter den objektiva opartiskheten då den både bedriver undersökningen och ålägger påföljden.

64 Det bör dock nämnas att detta argument precis som sökandens hänvisning i detta sammanhang till Europadomstolens dom av den 11 juni 2009 i målet Dubus S.A. mot Frankrike, nr 5242/04, åter bygger på det felaktiga antagandet att kommissionen är en domstol i den mening som avses i artikel 6 i Europakonventionen och artikel 47 i EU-stadgan.

65 Förvisso ska kommissionen under det administrativa förfarandet, enligt vad den för övrigt själv har uppgett, iaktta de allmänna unionsrättsliga principerna (se förstainstansrättens dom av den 15 mars 2000 i de förenade målen T-25/95, T-26/95, T-30/95-T-32/95, T-34/95-T-39/95, T-42/95-T-46/95, T-48/95, T-50/95-T-65/95, T-68/95-T-71/95, T-87/95, T-88/95, T-103/95 och T-104/95, Cimenteries CBR m.fl. mot kommissionen, REG 2000, s. II-491, punkt 718 och där angiven rättspraxis), däribland rätten till en rättvis rättegång vilken återges i artikel 6 i Europakonventionen och artikel 47 i EU-stadgan. Kravet på opartiskhet som sökanden har påstått vara åsidosatt är ett uttryck för denna princip.

66 Men det faktum att kommissionen, såsom administrativt organ, samtidigt utövar funktionerna utredning och åläggande av påföljder för överträdelser av artikel 101 FEUF utgör inte ett åsidosättande av detta krav på opartiskhet, eftersom dess beslut kan göras till föremål för unionsdomstolarnas prövning (se, för ett liknande resonemang, förstainstansrättens dom i det ovan i punkt 57 nämnda målet Enso Española mot kommissionen, punkterna 56–64, och av den 11 mars 1999 i mål T-156/94, Aristrain mot kommissionen, REG 1999, s. II-645, punkterna 102 och 103).

67 Den omständigheten att det angripna beslutet antogs efter det att unionsdomstolen hade ogiltigförklarat ett första beslut innebär på intet sätt att denna bedömning kan ifrågasättas.

68 Sökanden har för det andra gjort gällande att kommissionen åsidosatte kravet på subjektiv opartiskhet genom sitt agerande och sina uttalanden före och under det förfarande som ledde till antagandet av det angripna beslutet.

69 Sökanden har dels tagit upp vissa uttalanden av kommissionsledamoten med ansvar för konkurrenspolitik när det gäller mål om förnyat antagande av beslut som ogiltigförklarats av förfarandeskäl, dels vissa uttryck i det angripna beslutet av vilka det framgår att beslutet inte utgjorde något annat än en administrativ formalitet som tveklöst fick ett oförmånligt utfall för sökanden.

70 Närmare bestämt redan innan det aktuella förfarandet inleddes hade kommissionsledamoten med ansvar för konkurrenspolitik i sina presskommunikéer angående tidigare ärenden om förnyat antagande inte gjort någon hemlighet av vad de företag kan förvänta sig som åsidosätter av

unionsdomstolen erkända rättigheter. Han uppgav således att ”företagen kunde vara säkra på att de inte av förfarandeskäl skulle undgå de böter som åläggs i kartellmål” och att ”kommissionen riktade ett tydligt budskap om att deltagare i en kartell inte kan undgå böter av förfarandeskäl”.

71 De ordalag som kommissionen för övrigt har använt för att beskriva förevarande förfarande ger inte utrymme för tvivel om dess primära ändamål och förutbestämda utgång. Kommissionen har i sin presskommuniké om det angripna beslutet uppgett att den ”åter antagit beslutet” i förhållande till sökanden och den betecknar förevarande förfarande i det angripna beslutet som ett ”återupptagande” av det ursprungliga förfarandet och inte som ett nytt förfarande.

72 Syftet med det andra meddelandet om invändningar skulle enligt kommissionens eget erkännande vara att delge sökandeföretaget den nya anmärkningen angående dess personliga deltagande. Den omständigheten att kommissionen i detta hänseende verkar förvånad över att sökandeföretaget ”har utnyttjat” detta förfarande för att bemöta den första anmärkningen angående dess roll i egenskap av moderbolag visar att förevarande förfarande endast utgör en ”administrativ formalitet” för kommissionen.

73 Det ska tilläggas att kommissionens uttalande om att den är fast besluten att inte låta medlemmar i konkurrensbegränsande samverkan av förfarandeskäl undgå unionsrättsliga påföljder inte alls är ett uttryck för partiskhet utan helt enkelt en tydlig viljeförklaring, som fullt ut är förenlig med kommissionens uppdrag att, från fall till fall, åtgärda de oegentligheter i förfarandet som konstateras för att inte unionens konkurrensrätt ska försvagas.

74 Det var för övrigt inte alls partiskt av kommissionen att återuppta förfarandet på den punkt där rättsstridigheten konstaterades. Det följer härvidlag av rättspraxis att en ogiltigförklaring av en gemenskapsrättsakt inte nödvändigtvis påverkar giltigheten av de förberedande åtgärderna (se domstolens dom av den 12 november 1998 i mål C-145/96, Spanien mot kommissionen, REG 1998, s. I-6993, punkt 32 och där angiven rättspraxis). Det förfarande som inleds i syfte att ersätta den ogiltigförklarade rättsakten kan därför i princip återupptas på exakt det stadium där rättsstridigheten uppstod (domstolens dom av den 15 oktober 2002 i de förenade målen C-238/99 P, C-244/99 P, C-245/99 P, C-247/99 P, C-250/99 P-C-252/99 P och C-254/99 P, Limburgse Vinyl Maatschappij m.fl. mot kommissionen, REG 2002, s. I-8375, punkt 73).

75 I förevarande mål ledde rättsstridigheten till att det uppstod en skillnad mellan beslut 2004/337 och det första meddelandet om invändningar. I beslutet förklarades nämligen sökandeföretaget för första gången ansvarigt för överträdelsen även på grund av sitt direkta deltagande. Genom att rikta ett nytt meddelande om invändningar till företaget i vilket det ifrågasattes även i denna egenskap åtgärdade kommissionen den rättsstridighet som domstolen hade konstaterat.

76 Det faktum att kommissionen i den engelska versionen av sin presskommuniké angående det angripna beslutet uppgav att den hade ”åter antagit” ett beslut – i den franska versionen står att den ”antagit ett nytt beslut” – bevisar inte alls att kommissionen skulle ha varit partisk gentemot sökanden inom ramen för det förfarande som ledde till detta beslut.

77 Sökanden har på intet sätt visat att kommissionen skulle ha sett återupptagandet av förfarandet enbart som en ”administrativ formalitet” i den meningen att institutionen inte skulle ha fäst någon vikt vid de omständigheter som sökanden lade fram under detta förfarande. Det har tvärtom visat sig att kommissionen antog det angripna beslutet vilket för övrigt medför en nedsättning av de böter som sökandeföretaget påförts efter ett kontradiktoriskt förfarande och mot hänsyn till de omständigheter som det lagt fram.

78 Såvitt sökandeföretaget avsett att visa att kommissionen åsamkat det skada, erinrar tribunalen om att frågan huruvida en överträdelse har förekommit nämligen uteslutande ska bedömas utifrån de bevisuppgifter som kommissionen har insamlat. Om det administrativa förfarandet leder till att en överträdelse fastställs, gör

den omständigheten att det kan bevisas att kommissionen under detta förfarande i förtid har uttryckt sin övertygelse om att det föreligger en överträdelse inte att bevisningen om överträdelsen i sig förlorar sitt bevisvärde. I sak finns det således en enda relevant fråga, nämligen huruvida kommissionen genom den bevisningen har styrkt överträdelsen eller inte (förstainstansrättens dom i de ovan i punkt 65 nämnda förenade målen Cimenteries CBR m.fl. mot kommissionen, punkt 726, och av den 5 april 2006 i mål T-279/02, Degussa mot kommissionen, REG 2006, s. II-897, punkt 414).

79 Av ovanstående överväganden följer att anmärkningen om ett åsidosättande av kravet på opartiskhet inte kan godtas.

80 Då det inte finns något stöd för den första grunden för ogiltigförklaring, kan talan inte vinna bifall såvitt avser denna grund.

81 Vad beträffar den fortsatta prövningen av förevarande talan, kan den andra grunden avseende ett åsidosättande av preskriptionsreglerna på området för åläggande av påföljder per definition endast röra åläggandet av böter och inte fastställelsen av själva överträdelsen (se, för ett liknande resonemang, förstainstansrättens dom av den 6 oktober 2005 i de förenade målen T-22/02 och T-23/02, Sumitomo Chemical och Sumika Fine Chemicals mot kommissionen, REG 2005, s. II-4065, punkterna 40–64, och av den 16 november 2006, i mål T-120/04, Peróxidos Orgánicos mot kommissionen, REG 2006, s. II-4441, punkt 18). Fortsättningsvis kommer den andra grunden att prövas efter grunderna som syftar till att bestrida det angripna beslutets lagenlighet vad gäller konstaterandet av överträdelsen.

82 Under dessa förhållanden är det med den tredje grunden som tribunalen fortsätter prövningen av förevarande talan.

Den tredje grunden: Åsidosättande av principen om likabehandling

83 Sökandeföretaget har hävdat att det blivit föremål för särbehandling i det angripna beslutet i förhållande till Stora. Stora som i likhet med sökanden är moderbolag till ett dotterbolag som deltagit i överträdelsen har, till skillnad från sökanden, inte ålagts någon påföljd i egenskap av moderbolag, fastän Stora vid tidpunkten för det första meddelandet om invändningar i motsats till sökanden fortfarande var minoritetsaktieägare i sitt före detta dotterbolag och tillhörde de världsledande på pappersmarknaden.

84 Kommissionen har hävdat att Stora befann sig i en annan situation än sökanden vid den tidpunkt då beslut 2004/337 antogs. Hur det än förhåller sig med den saken kan ett företag inte smita ifrån sitt konkurrensrättsliga ansvar enbart därför att andra företag blivit föremål för en annan behandling. Slutligen förfogar kommissionen, när väl det företag som begått överträdelsen identifierats, över ett utrymme för skönsmässig bedömning när den väljer vilket företag som beslutet ska riktas till och som ska vara betalningsskyldigt för böterna.

85 Enligt rättspraxis innebär iakttagande av principen om likabehandling att lika situationer inte får behandlas olika och olika situationer inte får behandlas lika, såvida det inte finns sakliga skäl för en sådan behandling (domstolens dom av den 13 december 1984 i mål 106/83, Sermide, REG 1984, s. 4209, punkt 28, och förstainstansrättens dom av den 14 maj 1998 i mål T-311/94, BPB de Eendracht mot kommissionen, REG 1998, s. II-1129, punkt 309).

86 Det ska inledningsvis konstateras att i motsats till vad sökanden har hävdat befann sig Stora och sökanden inte i samma situation.

87 Även om dessa båda företag var moderbolag till dotterbolag som var inblandade i överträdelsen och i denna egenskap var adressater till det första meddelandet om invändningar, kvarstår dock att det endast var i Bolloré-koncernens fall som kommissionen konstaterade att moderbolaget var ansvarigt

för överträdelsen även som direkt deltagande. I skäl 355 i beslut 2004/337 och sedan i skäl 376 i det angripna beslutet har kommissionen uttryckligen nämnt att det fanns bevis som direkt kunde binda sökanden till överträdelsen.

88 Dessa omständigheter som kommissionen hade tagit upp kunde inte annat än förstärka bevisen för sökandeföretagets avgörande inflytande på sitt dotterbolag under överträdelseperioden och således dess ansvar som moderbolag. Angående Stora framhöll kommissionen däremot i skäl 360 i beslut 2004/337 och sedan i skäl 31 i det angripna beslutet att Stora-koncernens verksamhet på området för självkopierande papper sköttes ”direkt” av dotterbolaget Stora Feldmühle AG ända till i slutet av år 1992. I början av år 1993 begränsades denna verksamhet till ett nytt dotterbolag till dotterbolaget Stora Feldmühle AG.

89 Dessa konstateranden från kommissionens sida visar i tillräckligt hög grad att koncernernas moderbolag Stora och Bolloré inte befann sig i samma situation under överträdelseperioden och det faktum att sökanden hölls ansvarigt för överträdelsen i egenskap av moderbolag fastän Stora slutligen inte ålades någon påföljd i denna egenskap strider inte mot principen om likabehandling.

90 De omständigheterna att Stora efter överträdelseperioden och i motsats till sökanden fortfarande var aktieägare i sitt före detta dotterbolag och aktiv på världsmarknaden för papper ändrar inte konstaterandena i föregående punkt.

91 Utöver de föregående tillräckliga övervägandena ska det nämnas att i fallet med Bolloré-koncernen hade det dotterbolag som var inblandat i överträdelsen (Copigraph) helt upphört med sin verksamhet i december 1999 och kunde således vid antagandet av beslut 2004/337 knappast betala några böter. Storas dotterbolag däremot som under tiden hade överlåtits till Mitsubishi-koncernen, var fullt verksamt när beslut 2004/337 antogs.

92 Även om dessa faktiska omständigheter inte i sig förklarar varför Stora inte ålades påföljder som moderbolag år 2001, när sökanden blev föremål för sådana, belyser inte desto mindre i vilket sammanhang beslut 2004/337 antogs och det konkreta behov som kommissionen hade av att, i syfte att säkerställa att beslutet var effektivt och hade en avskräckande verkan på sökanden, ålägga moderbolaget påföljder snarare än dotterbolaget som numera inte bedrev någon verksamhet, medan i fallet med Stora samma mål kunde uppnås via dotterbolaget.

93 Slutligen ska det i vart fall erinras om att när ett företag genom sitt eget agerande har åsidosatt artikel 101 FEUF kan det inte undgå påföljd på grund av att andra ekonomiska aktörer inte ålagts böter, när såsom i förevarande mål de fall som rör de sistnämnda aktörerna inte har underställts unionsdomstolens prövning (domstolens dom av den 31 mars 1993 i de förenade målen C-89/85, C-104/85, C-114/85, C-116/85, C-117/85 och C-125/85-C-129/85, Ahlström Osakeyhtiö m.fl. mot kommissionen, REG 1993, s. I-1307, svensk specialutgåva, volym 14, s. 111, punkt 197, förstainstansrättens dom av den 5 december 2006 i mål T-303/02, Westfalen Gassen Nederland mot kommissionen, REG 2006, s. II-4567, punkt 141, och av den 1 juli 2008 i mål T-276/04, Compagnie maritime belge mot kommissionen, REG 2008, s. II-1277, punkt 94).

94 Med hänsyn till det ovan anförda ska talan ogillas såvitt avser denna grund.

Den fjärde grunden: Åsidosättande av en skälig tidsfrist och det omöjliga i att försvara sig till följd av den långa tid som förflöt från överträdelsens upphörande till delgivningen av det andra meddelandet om invändningar

95 Sökandeföretaget har förebrått kommissionen att den delgav företaget det andra meddelandet om invändningar efter en orimligt lång tid, det vill säga, mer än fjorton år efter tidpunkten för de faktiska omständigheterna. Det utdragna förfarandet skulle orsakats av att kommissionen insisterade på att ett första beslut skulle fortsätta att gälla vilket domstolen sedermera ogiltigförklarade.

96 Den långa tid som förflöt från överträdelsens upphörande till delgivningen av det andra meddelandet om invändningar hade hindrat sökandeföretaget från att försvara sig mot anmärkningen om dess ansvar som moderbolag till Copigraph. Sökandeföretaget skulle nämligen nu för första gången försvara sig vad gällde sakinnehållet i anklagelserna mot Copigraph, faktiska omständigheter som det inte hade behövt bemöta inom ramen för det ursprungliga förfarandet och i fråga om vilka det i vart fall inte hade kunnat försvara sig inom ramen för nämnda förfarande.

97 Det utdragna förfarandet hade även hindrat sökandeföretaget från att försvara sig mot anmärkningen om dess personliga deltagande i överträdelsen.

98 Kommissionen har hävdat att de förfaranden som har följt efter varandra i förevarande ärende visar att det inte alls har tagit orimligt lång tid. Kommissionen har erinrat om att när det gäller åläggande av böter genomförs principen om en skälig tidsfrist genom preskriptionsreglerna.

99 Sökanden har i sitt åberopande av en period på fjorton år bortsett från det första meddelandet om invändningar och beslut 2004/337. Vidare kan inte den tid förfarandet vid unionsdomstolen pågick beaktas. Den omständigheten att kommissionen hade insisterat på att beslut 2004/337 skulle fortsätta att gälla kan den vidare inte förebrås för.

100 Vad angår påståendet om att den långa tid som förflöt från överträdelsens upphörande till delgivningen av det andra meddelandet om invändningar skulle ha påverkat sökandens rätt till försvar, har detta inte kunnat visas.

101 Vad beträffar sökandens ansvar som moderbolag till Copigraph skiljer sig det andra meddelandet om invändningar inte från det första. Sökandeföretaget hade emellertid kunnat försvara sig på denna punkt år 2000 och kunnat bestrida att de faktiska omständigheterna var riktiga, om det hade velat. Att sökandeföretaget inte gjorde det var följden av ett fritt val av försvar från dess sida. Angående det faktum att sökanden inte från början hade medverkat i förfarandet har kommissionen erinrat om att det kontradiktoriska skedet av förfarandet inleds genom meddelandet om invändningar, att företagen inte har någon rätt att bli föremål för en undersökning på plats och att det sätt på vilket kommissionen bedriver sin undersökning inte kan vara beroende av förhållanden som rör varje enskilt företag. Sökanden har för övrigt i sin talan mot beslut 2004/337 visat sin förmåga att försvara sig i sakfrågan.

102 Kommissionen anser även vad angår sökandens ansvar för sitt eget deltagande i överträdelsen, att det inte har visats att sökanden var oförmögen att försvara sig. De faktiska omständigheter som det redogörs för i det angripna beslutet är desamma som dem som återfinns i beslut 2004/337 och var kända av sökanden. Sökanden hade varskotts om sitt ansvar, såväl i egenskap av moderbolag som i egenskap av arbetsgivare till personer som deltagit i kartellens möten, men hade aldrig bestritt att de faktiska omständigheterna var riktiga medan dessa arbetstagare fortfarande var i sökandens tjänst utan framförde argumentet först efter det att dessa lämnat företaget.

103 Det ska erinras om att kommissionen enligt en allmän unionsrättslig princip som återfinns i artikel 47 i Europakonventionen är skyldig att iaktta en skälig tidsfrist under administrativa förfaranden (se, för ett liknande resonemang, dom av den 15 oktober 2002 i de ovan i punkt 74 nämnda förenade målen Limburgse Vinyl Maatschappij m.fl. mot kommissionen, punkt 179, och förstainstansrättens dom av den 30 september 2003 i mål T-196/01, Aristoteleio Panepistimio Thessalonikis mot kommissionen, REG 2003, s. II-3987, punkt 229).

104 Enligt fast rättspraxis ska frågan huruvida ett administrativt förfarande har pågått under rimlig tid bedömas med hänsyn till de särskilda omständigheterna i varje enskilt ärende och särskilt det sammanhang detta ärende förekommer i, de olika steg i förfarandet som har vidtagits, ärendets komplexitet samt dess betydelse för de olika berörda parterna (dom av den 15 oktober 2002 i de ovan i punkt 74 nämnda förenade målen Limburgse Vinyl Maatschappij m.fl. mot kommissionen, punkt 187,

samt förstainstansrättens dom av den 16 september 1999 i mål T-182/96, Partex mot kommissionen, REG 1999, s. II-2673, punkt 177, och i det ovan i punkt 103 nämnda målet Aristoteleio Panepistimio Thessalonikis mot kommissionen, punkt 230).

105 Det bör vidare erinras om att ett eventuellt överskridande av en rimlig tidsfrist inte i sig motiverar att beslutet ogiltigförklaras. Vad avser tillämpningen av konkurrensreglerna kan den omständigheten att en rimlig tidsfrist överskridits nämligen utgöra grund för ogiltigförklaring endast då det är fråga om ett beslut i vilket det har fastställts att det skett överträdelser under förutsättning att det har fastställts att åsidosättandet av denna princip har varit till men för de berörda företagens rätt till försvar. Bortsett från detta specifika fall saknar underlåtenheten att fatta beslut inom en rimlig tidsfrist betydelse för giltigheten av det administrativa förfarandet enligt förordning nr 17 och förordning nr 1/2003 (domstolens dom av den 17 december 1998 i mål C-185/95 P, Baustahlgewebe mot kommissionen, REG 1998, s. I-8417, punkt 49, och av den 21 september 2006 i mål C-113/04 P, Technische Unie mot kommissionen, REG 2006, s. I-8831, punkterna 47 och 48, förstainstansrättens dom av den 18 juni 2008 i mål T-410/03, Hoechst mot kommissionen, REG 2008, s. II-881, punkt 227; se även förslag till avgörande av generaladvokaten Kokott i mål C-110/10 P, Solvay mot kommissionen, vilket ledde till domstolens dom av den 25 oktober 2011, REU 2011, s. I-10439, punkterna 95–106).

106 I förevarande mål har sökandeföretaget väsentligen hävdat att kommissionen, genom att rikta det andra meddelandet om invändningar till det mer än fjorton år efter det att överträdelsen upphört, överskred en rimlig frist och kränkte sökandens rätt till försvar. Till följd av den sena delgivningen berövades nämligen sökandeföretaget en konkret möjlighet att försvara sig och detta såväl i dess egenskap av moderbolag som i fråga om dess direkta deltagande i överträdelsen. Sökanden har anmärkt att förfarandets varaktighet huvudsakligen beror på att kommissionen i december 2001 antog ett beslut som den insisterade på att viktmakthålla, trots den av sökanden väckta talan, ett beslut som domstolen sedan ogiltigförklarade genom domen i de ovan i punkt 13 nämnda förenade målen PAK, på grund av åsidosättande av rätten till försvar.

107 Vad gäller frågan huruvida en rimlig frist har iakttagits i förevarande mål erinrar tribunalen inledningsvis om att frågan huruvida ett administrativt förfarande har pågått under rimlig tid ska bedömas med hänsyn till det sammanhang detta ärende förekommer i och de olika steg i förfarandet som har vidtagits (se ovan i punkt 104 angiven rättspraxis). Enbart ett beaktande av en frist på fjorton år som sökanden tagit upp, bortsett från sammanhanget och de olika skedena i målet gör det inte möjligt att besvara frågan huruvida kommissionen har iakttagit en rimlig tidsfrist.

108 I förevarande mål riktades det första meddelandet om invändningar till sökanden den 26 juli 2000, det vill säga, fyra år och tio månader efter det att överträdelsen upphörde och tre år och sex månader efter det att undersökningen inleddes i januari 1997. Beslut 2004/337 antogs ett år och fem månader efter det första meddelandet om invändningar.

109 Det kan inte anses att det förflöt orimligt lång tid med hänsyn till det stora antal företag som berördes av den preliminära granskningen och därefter av det kontradiktoriska förfarandet. Såsom kommissionen har anfört, har för övrigt sökanden varken i sin talan mot beslut 2004/337 eller i förevarande talan hävdat att kommissionen i detta skede av förfarandet hade överskridit en rimlig tidsfrist.

110 Sökandeföretaget har inte kritiserat kommissionen för något annat än att den låtit det medverka alltför sent i det administrativa förfarandet, vid en tidpunkt då Copigraph i vart fall redan hade överlåtits till en annan koncern. Denna anmärkning ska prövas nedan i punkterna 139–154.

111 När det gäller det rättsliga förfarande som inleddes genom talan i mål T-109/02, ska det framhållas att den period under vilken unionsdomstolen prövade lagenligheten av beslut 2004/337 samt giltigheten av domen i de ovan i punkt 10 nämnda förenade målen Bolloré inte får beaktas vid fastställandet av hur länge förfarandet vid kommissionen pågick (se, för ett liknande resonemang, förstainstansrättens dom

i de ovan i punkt 45 nämnda förenade målen Limburgse Vinyl Maatschappij m.fl. mot kommissionen, punkt 123, och av den 25 juni 2010 i mål T-66/01, Imperial Chemical Industries mot kommissionen, REG 2010, s. II-2631, punkt 102). För övrigt har domstolen i domen i de ovan i punkt 13 nämnda förenade målen PAK, punkterna 146–149, uttryckligen slagit fast att förfarandet vid förstainstansrätten inte hade pågått under orimligt lång tid.

112 Den 15 september 2009, det vill säga 12 dagar efter det att beslut 2004/337 ogiltigförklarats av domstolen i de ovan i punkt 13 förenade målen PAK riktade kommissionen ett andra meddelande om invändningar till sökanden. Antagandet av det angripna beslutet skedde den 23 juni 2010, eller något mer än nio månader efter detta meddelande om invändningar. Även i detta fall, bör det anses att kommissionens administrativa förfarande efter ogiltigförklaringen av beslut 2004/337 inte har pågått under orimligt lång tid.

113 Det följer av det ovan anförda att den tid på fjorton år som förflöt från överträdelsens upphörande till delgivningen av det andra meddelandet om invändningar, får sin förklaring i att förfarandet bestod av en rad olika skeden av vilka inte något överskred en rimlig tidsfrist.

114 Sökanden har dock vidhållit att det skett ett åsidosättande av en skälig tidsfrist. Med hänsyn till att var och en har rätt att inom skälig tid få sin sak prövad av unionens institutioner (artikel 47 i EU-stadgan) hade kommissionen inte rätt att undersöka sökanden och att ålägga påföljder på grund av anmärkningar som delgetts mer än fjorton år efter de faktiska omständigheterna. Sökanden har påpekat att denna extremt långa handläggningstid huvudsakligen berodde på att kommissionen i december 2001 antog ett beslut som den insisterade på att vidmakthålla trots sökandens överklagande och som domstolen sedan ogiltigförklarade på grund av åsidosättande av rätten till försvar genom domen i de ovan i punkt 13 nämnda förenade målen PAK.

115 Sökanden har genom detta argument försökt göra gällande att en skälig tidsfrist åsidosatts för att åstadkomma att det angripna beslutet ogiltigförklaras vad gäller böterna, till och med oberoende av huruvida en överträdelse har kunnat fastställas. Tribunalen erinrar om att det framgår av rättspraxis att även om överskridande av en rimlig tidsfrist under vissa omständigheter kan rättfärdiga att ett beslut, i vilket det fastställs att konkurrensreglerna har överträtts, ogiltigförklaras är så inte fallet då det bötesbelopp som kommissionen har ålagt enligt detta beslut har bestritts, eftersom kommissionens befogenhet att ålägga böter regleras i bestämmelser enligt vilka det föreskrivs en preskriptionstid i detta avseende (förstainstansrättens dom av den 19 mars 2003 i mål T-213/00, CMA CGM m.fl. mot kommissionen, REG 2003, s. II-913, punkt 321, och av den 18 juni 2008 i det ovan i punkt 105 nämnda målet Hoechst, punkt 220).

116 Genom rådets förordning (EEG) nr 2988/74 av den 26 november 1974 om preskriptionstider i fråga om förfaranden och verkställande av påföljder enligt Europeiska ekonomiska gemenskapens transport- och konkurrensregler (EGT L 319, s. 1; svensk specialutgåva, område 8, volym 1, s. 48) och därefter genom förordning nr 1/2003, som ersatte den på konkurrensområdet, har emellertid inrättats heltäckande bestämmelser i vilka det i detalj fastställs inom vilka frister kommissionen har rätt att ålägga företag som är föremål för förfaranden med tillämpning av de unionsrättsliga konkurrensreglerna böter, utan att gå emot det grundläggande kravet på rättssäkerhet. Tribunalen betonar i detta hänseende, vad avser böter som har ålagts genom tillämpning av de unionsrättsliga konkurrensreglerna, att det följer av artikel 25.5 i förordning nr 1/2003 (tidigare artikel 2.3 i förordning nr 2988/74) att preskription inträder efter tio år när preskriptionstiden avbrutits enligt artikel 25.3 i förordning nr 1/2003 (tidigare artikel 2.1 i förordning nr 2988/74). Detta innebär att kommissionen inte under obestämd tid kan dröja med att fatta sitt beslut om böter, eftersom den då riskerar att preskription inträder (domen i det ovan i punkt 115 nämnda målet CMA CGM m.fl. mot kommissionen, punkt 324, och av den 18 juni 2008 i det ovan i punkt 105 nämnda målet Hoechst mot kommissionen, punkt 223).

117 Mot bakgrund av dessa bestämmelser kan inte något övervägande som avser kommissionens skyldighet att utöva sin befogenhet att ålägga böter inom en rimlig tid godtas (domen i det ovan i punkt 115 nämnda målet CMA CGM m.fl. mot kommissionen, punkt 324, och av den 18 juni 2008 i det ovan i

punkt 105 nämnda målet Hoechst mot kommissionen, punkt 224, se även, för ett liknande resonemang, domstolens domar av den 14 juli 1972 i mål 52/69, Geigy mot kommissionen, REG 1972, s. 787, punkterna 20–22, och i det ovan i punkt 38 nämnda målet Imperial Chemical Industries mot kommissionen, punkterna 46–49).

118 Härav följer att i den mån sökanden, i syfte att uppnå en ogiltigförklaring av det angripna beslutet vad gäller böterna, har gjort gällande att en rimlig tidsfrist åsidosatts oberoende av huruvida en överträdelse har kunnat styrkas, ska detta påstående avfärdas.

119 I den mån sökanden har gjort gällande att en rimlig tidsfrist åsidosatts, i syfte att uppnå en ogiltigförklaring av det angripna beslutet vad gäller konstaterandet av överträdelsen, även i avsaknad av ett åsidosättande av företagets rätt till försvar, ska det nämnas att enligt ovan i punkt 105 angiven fast rättspraxis motiverar ett eventuellt överskridande av en rimlig tidsfrist att beslutet ogiltigförklaras endast då det är fråga om ett beslut i vilket det har fastställts att det skett överträdelser av gemenskapens konkurrensrätt och under förutsättning att det har fastställts att åsidosättandet av denna princip har varit till men för de berörda företagens rätt till försvar. Bortsett från detta specifika fall saknar underlåtenheten att fatta beslut inom en rimlig tidsfrist betydelse för giltigheten av det administrativa förfarandet enligt förordning nr 17 och förordning nr 1/2003.

120 Vad gäller kritiken att kommissionen insisterat på att beslut 2004/337 skulle fortsätta att vara giltigt trots överklagandet som riktats mot det, räcker det att erinra om dels att det anges i artikel 278 FEUF att ”[t]alan som förs vid Europeiska unionens domstol ska inte hindra verkställighet”, dels att en rättsakt presumeras vara lagenlig så länge den inte har ogiltigförklarats (se, för ett liknande resonemang, domstolens dom av den 8 juli 1999 i mål C-27/92 P, Hoechst mot kommissionen, REG 1999, s. I-4443, punkt 69, och av den 12 februari 2008 i mål C-199/06, CELF och ministre de la Culture et de la Communication, REG 2008, s. I-469, punkt 60).

121 I fråga om bestridandet av kommissionens rätt att återuppta det administrativa förfarandet sedan beslut 2004/337 ogiltigförklarats i domen i de ovan i punkt 13 nämnda förenade målen PAK, erinrar tribunalen om att det föreskrivs i artikel 266 FEUF att den institution, vars rättsakt har förklarats ogiltig ska vidta de åtgärder som är nödvändiga för att följa domen.

122 I domen i de ovan i punkt 13 nämnda förenade målen PAK fann domstolen efter att ha betonat betydelsen av att det i meddelandet om invändningar anges i vilken egenskap ett företag kan komma att ställas till svars för de omständigheter som görs gällande (punkt 39 i domen), att sökandeföretaget inte utifrån lydelsen av det första meddelandet om invändningar, hade kunnat förutse att kommissionen avsåg att i beslut 2004/337 hålla det ansvarigt för överträdelsen även med anledning av dess personliga och direkta deltagande i den konkurrensbegränsande verksamheten (punkt 40 i domen).

123 Domstolen har inte i förväg avgjort frågan om huruvida sökanden hädanefter inte kunde försvara sig. Domstolen slog fast att den omständigheten att Bollorés ansvar för sitt deltagande i egenskap av moderbolag till Copigraph, utöver företagets direkta deltagande, fastställdes i det omtvistade beslutet, emellertid inte utesluter möjligheten att detta beslut fattats på grundval av ageranden med avseende på vilka Bolloré inte har haft möjlighet att försvara sig (punkt 44 i domen).

124 Det framgår av det ovan anförda att det inte fanns något i domstolens bedömning som hindrade kommissionen från att vidta de åtgärder som var nödvändiga för att följa domen i de ovan i punkt 13 nämnda förenade målen PAK och att rikta ett nytt meddelande om invändningar till sökandeföretaget i syfte att ifrågasätta det, inte längre endast i dess egenskap av moderbolag till Copigraph, utan även för dess direkta deltagande i överträdelsen.

125 Härvid har inte kommissionen, tvärtemot vad sökanden har hävdat, försökt åtgärda det av domstolen konstaterade åsidosättandet av rätten till försvar genom att vidta en rent formell åtgärd.

126 I det andra meddelandet om invändningar har kommissionen tvärtom, genom att delge sökandeföretaget sitt ifrågasättande av företaget inte längre endast i dess egenskap av moderbolag till Copigraph utan även med anledning av dess direkta deltagande i överträdelsen, genomfört domen i de ovan i punkt 13 nämnda förenade målen PAK genom att inleda ett nytt kontradiktoriskt förfarande som gav sökandeföretaget möjlighet att försvara sig mot anmärkningarna i deras helhet.

127 Den frågan uppkommer emellertid om sökandeföretaget, som det har invänt i sitt svar på det andra meddelandet om invändningar och därefter i förevarande talan, på grund av den långa tid som förflöt fram till detta meddelande om invändningar, blev oförmöget att kunna försvara sig mot de anmärkningar som det innehöll.

128 I ett sådant typfall där bevisbördan åligger sökanden (se, för ett liknande resonemang, domen i det ovan i punkt 105 nämnda målet Technische Unie mot kommissionen, punkt 61) kan slutsatsen nämligen dras att antagandet av det angripna beslutet skedde i strid med sökandens rätt till försvar.

129 Tribunalen ska således pröva sökandeföretagets invändning angående dess bristande möjlighet att försvara sig på grund av den långa tid som förflöt från överträdelsens upphörande till det andra meddelandet om invändningar, först och främst vad avser det faktum att sökanden ålades ansvar för överträdelsen i egenskap av moderbolag till Copigraph och därefter att sökanden ålades ansvar för direkt deltagande i överträdelsen.

130 Vad inledningsvis angår sökandeföretagets ansvar för överträdelsen i egenskap av moderbolag till Copigraph, har det hävdat är det inte längre har möjlighet att försvara sig. Så snart kommissionens anmärkningar angående Copigraphs agerande hade delgetts detta företag direkt i det första meddelandet om invändningar ankom det nämligen inte på sökandeföretaget att besvara det. Sökandeföretaget hade då försvarat sig enbart mot de uppgifter som angick det egna ansvaret som moderbolag, det vill säga dess beteende i egenskap av enhet med kontroll över Copigraph. Sökanden var emellertid den enda adressaten till det andra meddelandet om invändningar och skulle nu försvara sig även mot anmärkningarna angående Copigraphs agerande, vilket i praktiken var omöjligt med tanke på den tid som förflutit.

131 Sökandeföretaget har tillagt att det i vart fall från och med det första administrativa förfarandet inte kunde försvara sig i fråga om Copigraphs agerande och detta på grund av kommissionens bristfälliga sätt att bedriva detta förfarande. Följaktligen är det ännu svårare för sökandeföretaget i dag.

132 När det först gäller argumentet att det inte ankom på sökanden att i det första administrativa förfarandet svara för Copigraphs agerande, ska det erinras om att det första meddelandet om invändningar delgavs såväl sökanden som Copigraph. Med anledning av den ekonomiska enhet som dessa företag bildade var de handlingar som Copigraph anklagas för i lika hög grad sökandeföretagets, då detta misstänks för en överträdelse som det självt anses ha begått (se punkt 52 ovan).

133 Den omständigheten att det första meddelandet om invändningar behandlade frågan om sökandens ansvar för överträdelsen och beskrivningen av själva överträdelsens beståndsdelar i separata resonemang, vittnar helt enkelt om att frågan om sökandens ansvar för överträdelsen krävde specifika förklaringar. Men såsom kommissionen har uppgett, kunde dessa förklaringar endast läggas till gärningsbeskrivningen utan att ersätta den, vad moderbolaget beträffar. Tvärtemot vad sökanden har påstått utgjorde dessa förklaringar således inte en anmärkning som kunde särskiljas från en annan anmärkning som gällde enbart dotterbolaget. Det var inte möjligt för sökandeföretaget att anse att gärningsbeskrivningen inte angick det.

134 Sökanden har invänt att kommissionens ställningstagande är ”lömskt därför att det är logiskt omöjligt att kräva av ett företag, som bestrider att det utövar kontroll över ett annat företag, att det till försvar för detta företag tar på sig ansvaret för dess agerande”.

135 Tribunalen slår fast att denna invändning strider mot fast rättspraxis angående moderbolags personliga ansvar när de utgör en ekonomisk enhet tillsammans med sina dotterbolag. Att de utgjorde en sådan enhet stod klart vid tiden för de faktiska omständigheterna. Dessutom är det inte i sig motsägelsefullt att, som ett alternativ till avsaknaden av ekonomisk enhet, till sitt försvar även åberopa själva överträdelsen.

136 Slutligen ska den invändning avfärdas vilken innebär att det inte skulle kunna vara berättigat att kräva av ett moderbolag som påstår sig inte ha kontroll över sitt dotterbolag att det förfogar över uppgifter som kan göra det möjligt att försvara sig mot de gärningar som dotterbolaget begått.

137 Antingen har moderbolaget inte någon effektiv kontroll över dotterbolaget och i så fall uppkommer inte ens frågan om moderbolagets ansvar, med konsekvensen att det har föga betydelse för moderbolaget om det kan försvara sig angående dotterbolagets agerande, eller också har moderbolaget sådan kontroll och då ankommer det i vart fall på moderbolaget att förfoga över nödvändig bevisning i sitt arkiv eller på annat sätt för att det ska kunna försvara sig om det ställs till svars personligen i egenskap av moderbolag som bildar en ekonomisk enhet med sitt dotterbolag (se, för ett liknande resonemang, domen i det ovan i punkt 45 nämnda målet Hoechst mot kommissionen, punkt 171).

138 Det följer av det ovan anförda, att sökandeföretagets argument som bygger på att det inte var berört av uppgifterna i det första meddelandet om invändningar angående överträdelsen, inte kan godkännas.

139 Sedan ska det argumentet prövas enligt vilket sökanden i vart fall från och med det första administrativa förfarandet, till följd av kommissionens bristfälliga sätt att bedriva förfarandet, var oförmögen att försvara sig mot de faktiska omständigheter som Copigraph anklagats för.

140 Sökandeföretaget har gjort gällande att kommissionen lät det medverka alltför sent i det administrativa förfarandet, då det redan hade överlåtit Copigraph i november 1998, med hela sitt arkiv till tredje part och att Copigraph hade upphört med all verksamhet. Av den anledningen hade sökanden från och med det första administrativa förfarandet varit oförmögen att försvara sig i fråga om överträdelser som Copigraph begått och det är sökanden i än högre grad i dag.

141 Sökandeföretaget har anklagat kommissionen för att låta det, till skillnad från de övriga företag som blivit föremål för påföljder i detta mål, vara ovetande om det pågående förfarandet, trots att kommissionen redan från början hade tillgång till alla uppgifter om banden mellan sökandeföretaget och Copigraph. Härigenom behandlades det mindre förmånligt än de övriga ifrågasatta företagen.

142 Det ska erinras om att det administrativa förfarandet på det konkurrensrättsliga området sönderfaller i två särskilda och på varandra följande skeden som vart och ett har en egen intern logik, nämligen förundersökningsskedet och det kontradiktoriska skedet. Under förundersökningsskedet utnyttjar kommissionen de undersökningsbefogenheter som föreskrivs i förordning nr 17 och därefter i förordning nr 1/2003. Detta skede omfattar tiden fram till meddelandet om invändningar och är avsett att ge kommissionen möjlighet att inhämta relevanta uppgifter till stöd för huruvida konkurrensreglerna har överträtts eller ej och inta en första ståndpunkt beträffande vilken inriktning och fortsättning förfarandet ska ges. Det kontradiktoriska skedet som i sin tur omfattar tiden från meddelandet om invändningar till antagandet av det slutliga beslutet ska däremot göra det möjligt för kommissionen att slutgiltigt ta ställning till den påtalade överträdelsen (se, för ett liknande resonemang, domstolens dom i de ovan i punkt 74 nämnda förenade målen Limburgse Vinyl Maatschappij mot kommissionen, punkterna 181–183, och av den 21 september 2006 i mål C-105/04 P, Nederlandse Federatieve Vereniging voor de Groothandel op Elektrotechnisch Gebied mot kommissionen, REG 2006, s. I-8725, punkt 38, samt förstainstansrättens dom av den 8 juli 2008 i mål T-99/04, REG 2008, s. II-1501, punkt 47).

143 Det är först när den kontradiktoriska fasen inleds som det berörda företaget informeras, genom meddelandet om invändningar, om alla väsentliga omständigheter som kommissionen grundar sig på vid denna tidpunkt i förfarandet och att företaget har rätt att ta del av akten för att ändamålsenligt kunna utöva sin rätt till försvar (se, för ett liknande resonemang, domstolens dom i de ovan i punkt 74 nämnda förenade målen Limburgse Vinyl Maatschappij mot kommissionen, punkterna 315 och 316, i det ovan i punkt 142 nämnda målet Nederlandse Federatieve Vereniging voor de Groothandel op Elektrotechnisch Gebied mot kommissionen, punkt 47, och av den 25 januari 2007 i mål C-407/04 P, Dalmine mot kommissionen, REG 2007, s. I-829, punkt 59).

144 Härav följer att förundersökningsskedet inte syftar till att låta företagen försvara sig, utan till att göra det möjligt för kommissionen att sammanställa alla nödvändiga uppgifter. Denna institution är nämligen fri att välja hur den bedriver sin undersökning och att samla in upplysningar hos de företag som den bedömer kan förfoga över användbar information. Kommissionen är under förundersökningsskedet ingalunda skyldig att tillställa en begäran om upplysningar eller ställa samma frågor till samtliga företag som den misstänker har deltagit i en överträdelse. En sådan skyldighet skulle nämligen begränsa kommissionens handlingsfrihet i samband med dess undersökningar i konkurrensfrågor och därmed vara till skada för dessa undersökningars effektivitet (se, för ett liknande resonemang, förstainstansrättens dom av den 8 juli 2004 i mål T-48/00, Corus UK mot kommissionen, REG 2004, s. II-2325, punkt 212).

145 Vad således gäller iakttagande av en rimlig tidsfrist har domstolen slagit fast att bedömningen av orsaken till eventuella hinder mot att rätten till försvar utövas effektivt inte ska begränsas till det kontradiktoriska skedet av det administrativa förfarandet, utan omfatta hela detta förfarande och avse hela den tid då detta förfarande pågår (se, domstolens dom i det ovannämnda målet Nederlandse Federatieve Vereniging voor de Groothandel op Elektrotechnisch Gebied mot kommissionen, punkterna 49 och 50, i det ovan i punkt 105 nämnda målet Technische Unie mot kommissionen, punkterna 54 och 55, samt av den 29 september 2011 i mål C-521/09, Elf Aquitaine mot kommissionen, REU 2011, s. I-8947, punkt 118).

146 Liknande överväganden gör sig gällande avseende frågan huruvida och i vilken omfattning kommissionen från och med förundersökningsskedet är skyldig att lämna det berörda företaget vissa upplysningar om föremålet för och ändamålet med undersökningen som gör det möjligt för företaget att upprätthålla ett effektivt försvar under det kontradiktoriska skedet (domen i det ovan i punkt 145 nämnda målet Elf Aquitaine mot kommissionen, punkt 119).

147 Detta innebär emellertid inte att kommissionen, redan innan den vidtar den första åtgärden mot en viss enhet, är skyldig att under alla omständigheter informera denna enhet om möjligheten att undersökningsåtgärder kan komma att vidtas eller att rättsliga åtgärder med grund i unionens konkurrensrätt kan komma i fråga (se domen i det ovan i punkt 145 nämnda målet Elf Aquitaine mot kommissionen, punkt 120 och där angiven rättspraxis).

148 Domstolen har dessutom redan slagit fast att principen om personligt ansvar inte utgör något hinder för att kommissionen först överväger att vidta sanktionsåtgärder mot ett företag som gjort sig skyldigt till en överträdelse, innan den undersöker huruvida överträdelsen eventuellt kan tillskrivas moderbolaget (domstolens dom av den 24 september 2009 i de förenade målen C-125/07 P, C-133/07 P, C-135/07 P och C-137/07 P, Erste Group Bank m.fl. mot kommissionen, REG 2009, s. I-8681, punkt 82, och i det ovan i punkt 145 nämnda målet Elf Aquitaine mot kommissionen, punkt 121).

149 I den mån som adressaten till meddelandet om invändningar har möjlighet att under det kontradiktoriska skedet av det administrativa förfarandet på ett ändamålsenligt sätt göra sin ståndpunkt känd, vad gäller riktigheten och relevansen av de omständigheter som kommissionen gjorde gällande i meddelandet om invändningar, är kommissionen således, tvärtemot vad sökanden har hävdat, i princip inte skyldig att vidta en undersökningsåtgärd mot denna adressat innan den skickar meddelandet om invändningar (domen i det ovan i punkt 145 nämnda målet Elf Aquitaine mot kommissionen, punkt 122).

150 Härav följer att, i motsats till vad sökandeföretaget har påstått, kommissionen inte hade någon skyldighet att låta ett företag medverka tidigare än vad som var fallet i det första administrativa förfarandet.

151 Sökandeföretaget som har tillgång till kommissionens akt har i vart fall inte inför tribunalen kunnat styrka sitt påstående att denna institution redan i början av förfarandet hade haft tillgång till all information om företagets band till Copigraph. Även om det inte åligger tribunalen att ersätta

sökanden såvitt gäller den bevisning som ankommer på sökanden att lägga fram, måste det konstateras att den enda uppgift som lagts fram inför tribunalen och som, genom att den är daterad, styrker kommissionens information om banden mellan Copigraph och sökanden är inte en handling från 1996 eller 1997 utan visar sig vara Copigraphs svar av den 10 februari 2000 på begäran om upplysningar av den 20 december 1999. Denna begäran om upplysningar följde direkt efter att AWA underrättat kommissionen, i skrivelsen av den 9 december 1999, om att detta företag hade förvärvat Copigraph först i november 1998. Kommissionen begärde således upplysningar direkt av Copigraph om dess verksamhet före förvärvet. I svarets första stycke underrättade Copigraph kommissionen om sina band till sökanden. Det är denna information som erhölls i februari 2000, nästan exakt återgiven i det första meddelandet om invändningar, vilken motiverade att detta meddelande om invändningar översändes till sökanden i egenskap av moderbolag.

152 Det argument som bygger på påståendet att sökandeföretaget hade överlåtit Copigraph tillsammans med dess arkiv och således inte längre kunde försvara sig ska underkännas. Det ankom nämligen på sökandeföretaget att i samband med försäljningen av Copigraph tillse att, i sin egen bokföring och arkiv eller på vilket annat sätt som helst såsom till exempel en rätt att ta del av de överlåtna arkiven, bevara sådana relevanta uppgifter som gör det möjligt att följa dotterbolagets verksamhet för att bland annat förfoga över nödvändig bevisning för det fall det skulle bli föremål för rättsliga eller administrativa åtgärder (se, för ett liknande resonemang, domen av den 30 september 2009 i det ovan i punkt 45 nämnda målet Hoechst mot kommissionen, punkt 171). Att godta detta argument skulle vara detsamma som att ifrågasätta kommissionens själva rätt att vidta åtgärder mot ett moderbolag efter en försäljning av dess dotterbolag.

153 Det följer av det ovan anförda att såvitt sökandeföretaget, såsom det har påstått, faktiskt varit oförmöget att försvara sig när det blev ifrågasatt under det andra administrativa förfarandet i sin egenskap av moderbolag till Copigraph, berodde inte denna bristande förmåga alls på den långa tid som förflöt från överträdelsens upphörande till delgivningen av det andra meddelandet eller på kommissionens misstag, utan enbart på förhållanden som kan tillskrivas sökanden.

154 För övrigt och för tydlighetens skull ska det noteras att påståendet att sökanden från och med det första administrativa förfarandet inte haft möjlighet att försvara sig, vad gäller överträdelsen, inte är övertygande. Sökandebolaget har nämligen inte förnekat att det inte påstått detta i talan i mål T-109/02. Om påståendet hade haft någon som helst substans skulle dock sökanden säkerligen inte försummat att åberopa det i samband med sin talan mot beslut 2004/337. Vidare har sökandeföretaget i samma talan i realiteten försvarat sig vad gäller själva överträdelsen eftersom det har bestritt överträdelsens varaktighet och hävdat att Copigraph endast haft en efterföljande roll i kartellen.

155 Avslutningsvis saknas det stöd för argumentet att sökandeföretaget på grund av den långa tid som förflöt från överträdelsens upphörande till delgivningen av det andra meddelandet om invändningar inte kunde försvara sig i det andra administrativa förfarandet mot att det ifrågasattes i egenskap av moderbolag till Copigraph.

156 Därefter ska tribunalen pröva sökandeföretagets påstående enligt vilket det inte heller varit i stånd att försvara sig mot att det ålades ansvar för direkt deltagande i överträdelsen på grund av den långa tid som förflöt från överträdelsens upphörande till delgivningen av det andra meddelandet om invändningar.

157 Inom denna ram bör det inledningsvis framhållas att de uppgifter som kommissionen baserade sig på i det andra meddelandet om invändningar, för att ålägga sökanden ansvar för direkt deltagande i överträdelsen, uteslutande avser sökandens anställdas deltagande i kartellens möten (se punkt 376 i det andra meddelandet om invändningar och skäl 376 i det angripna beslutet). Enligt vad som framgår av skäl 377 i det angripna beslutet grundas kommissionens ställningstagande inte alls på att sökanden anslutit sig till Association of European Manufacturers of Carbonless Paper (Sammanslutningen av europeiska tillverkare av självkopierande papper, AEMCP) som deltog i överträdelsen.

158 Kommissionen har således som bevis för sökandens direkta deltagande i kartellen tagit fasta på att två av de anställda, V. (direktör för sökandens pappersfabrik i Thonon-les-Bains och chef för sökandens specialpapperdivision) och hans underordnade B. (med ansvar för försäljningen i pappersbruket i Thonon-les-Bains) hade deltagit i kartellens möten.

159 Det ska nämnas att sökanden i sin talan varken har bestritt dessa båda personers egenskap av sökandens anställda eller att de verkligen deltog i kartellens möten. Förevarande talan innehåller nämligen varken i ansökan eller i repliken någon grund eller något argument som avslöjar att kommissionen har begått ett fel i detta avseende. Sökandeföretaget har på sin höjd tagit upp vid förhandlingen ett intyg av B. om att han inte hade varit anställd hos företaget förrän från och med februari 1995. Det måste emellertid slås fast att detta nya påstående vars sena framförande inte på något är motiverat, inte kan tas upp till sakprövning enligt artikel 48.2 i tribunalens rättegångsregler. Härutöver har påståendet inte styrkts av någon bevisning hämtad från sökandens personalregister, då det till och med motsägs av Copigraphs svar av den 10 februari 2000 på begäran om upplysningar av den 20 december 1999, enligt vilket den berörde innehade en tjänst på sökandens försäljningsavdelning från och med år 1994.

160 Sökandeföretaget har således väsentligen inskränkt sig till att göra gällande att dess rätt till försvar har åsidosatts, eftersom det var först i det andra meddelandet om invändningar som kommissionen påstod att två personer hade agerat som företrädare för företaget. När dessa båda anställda hade lämnat Bolloré-koncernen och sökanden inte länge hade något band till den verksamhet de eventuellt bedrev, skulle det ha varit alldeles för sent att erhålla deras vittnesmål och att göra efterforskningar i arkivet angående detta nya påstående från kommissionens sida.

161 Sökandeföretaget har härav dragit slutsatsen att den långa tid som förflöt från överträdelsens upphörande till delgivningen av det andra meddelandet om invändningar berövade företaget dess möjlighet att försvara sig angående dess direkta deltagande i överträdelsen, vilket det anklagats för i det andra meddelandet om invändningar.

162 I syfte att illustrera sin ståndpunkt har sökandeföretaget företett en förteckning över information och handlingar som det inte skulle ha försummat att begära av sina båda anställda eller att hämta i sina arkiv och använda till sitt försvar för det fall företaget hade ifrågasatts i rimlig tid i egenskap av direkt deltagare i överträdelsen.

163 Sökanden har hävdat att kommissionen framfört helt nya anmärkningar. Det kan emellertid diskuteras hur nya anmärkningarna var.

164 Det är naturligtvis riktigt att det inte var förrän i det andra meddelandet om invändningar som kommissionen i vederbörlig ordning ålade sökanden ansvar för direkt deltagande i överträdelsen.

165 Även om beslut 2004/337 ogiltigförklarades med anledning av att sökandeföretagets rätt till försvar hade åsidosatts, kvarstår emellertid rent faktiskt att företaget redan vid den tidpunkten visste att kommissionen kritiserade det även för direkt deltagande i överträdelsen på grund av att sökandens anställda V. och B. hade deltagit i kartellens möten. Det var således inte år 2009 som sökanden blev underrättad om kommissionens ståndpunkt utan år 2001.

166 Med beaktande av denna omständighet kan sökanden inte argumentera med stöd av kommissionens svarsinlaga i mål T-109/02 för att i huvudsak göra gällande att det ansvar som företaget ålagts för direkt deltagande i överträdelsen utgjorde en ny anmärkning för företaget. Oavsett vilka argument kommissionen lade fram inför förstainstansrätten i mål T-109/02 är det obestridligt att sökanden hölls ansvarig för direkt deltagande i beslut 2004/337. Det var för övrigt av denna orsak som sökanden väckte talan i mål T-109/02 och som såväl förstainstansrätten i domen i de ovan i punkt 10 nämnda förenade målen Bolloré, som domstolen i domen i de ovan i punkt 13 nämnda förenade målen PAK, inte kunde göra annat än bekräfta denna faktiska omständighet.

167 Av samma skäl har sökanden inte större möjlighet att stödja sig på att kommissionens förhörsombud i en skrivelse av den 13 januari 2010 uppgav att det andra meddelandet om invändningar innehöll ”en helt ny anmärkning om faktiska omständigheter som går mer än femton år tillbaka i tiden”. Det är för övrigt lämpligt att placera denna skrivelse i sitt sammanhang och påpeka att det endast gällde ett svar på sökandens begäran om en förlängd tidsfrist för besvarande av det andra meddelandet om invändningar, i vilken sökanden själv hade angett att det rörde sig om en ”helt ny” anmärkning och att de faktiska omständigheterna gick mer än femton år tillbaka i tiden. Dessutom och för att undanröja all tvekan i fråga om förhörsombudets ståndpunkt, bör det noteras att denne i sin slutrapport uttryckligen nämnde att han ”[hade] delgetts anmärkningen angående [sökandens] direkta deltagande i [beslut 2004/337]”.

168 Slutligen och utöver det ovan anförda bör det noteras att redan i det första meddelandet om invändningar betonade kommissionen de faktiska omständigheter som utgjorde V.:s och B.:s deltagande i kartellens möten när den slog fast att det skett en överträdelse, som då Copigraph och sökanden i egenskap av moderbolag hölls ansvariga för. Med andra ord hade sökanden från och med det första meddelandet om invändningar och då endast i egenskap av dotterbolag till Copigraph hållits ansvarig av kommissionen på grundval av dessa faktiska omständigheter.

169 Mot bakgrund av vad som anförts ovan i punkterna 163–168 finner tribunalen att ingen av de faktiska omständigheter som i det andra meddelandet om invändningar ligger till grund för sökandens ansvar för direkt deltagande utgjorde år 2009 en ny omständighet, och än mindre en ny omständighet i fråga om vilken sökanden skulle ha fråntagits möjligheten att försvara sig till följd av den långa tid som förflöt från överträdelsens upphörande till delgivningen av det andra meddelandet om invändningar.

170 Den slutsatsen kan inte ifrågasättas genom sökandeföretagets argument som går ut på att, i syfte att visa att dess rätt till försvar har åsidosatts på grund av den långa tid som förflöt, förete en förteckning i repliken över information och handlingar angående vilka sökandeföretaget har påstått att om det hade ifrågasatts i rimlig tid i egenskap av direkt deltagare i överträdelsen, det inte skulle ha försummat att begära handlingarna av sina båda anställda eller hämta dem i sitt arkiv.

171 Detta argument bygger nämligen, såsom framgår av den handling som sökandeföretaget företett, på uppfattningen att kommissionen anklagat det för en egen överträdelse som skiljer sig från den som sökandeföretaget anklagas för i egenskap av moderbolag till Copigraph. Sökandens särskilda överträdelse skulle ha bestått i ett på det faktiska planet konkret annorlunda deltagande än Copigraphs deltagande och för vilket sökanden således hade haft behov av att samla ihop specifika uppgifter till sitt försvar.

172 I förevarande fall överensstämmer dock inte den uppfattning, som sökanden upprepade gånger har gett uttryck för i sin talan, med de faktiska omständigheterna.

173 Det framgår nämligen tydligt, såväl av det andra meddelandet om invändningar som av det angripna beslutet att kommissionen inte kritiserar sökanden för någon särskild överträdelse och inte heller för något deltagande i överträdelsen som på ett konkret sätt skiljer sig från Copigraphs deltagande.

174 Den överträdelse som sökanden anklagats för, såväl i egenskap av moderbolag till Copigraph som på grund av sitt direkta deltagande är en och samma överträdelse som utgörs av ”deltagande i en rad avtal och samordnade förfaranden inom sektorn för självkopierande papper” (artikel 1 i det angripna beslutet, se även slutet av punkt 338 i det andra meddelandet om invändningar).

175 De faktiska omständigheter som fick kommissionen att dra slutsatsen att sökanden var inblandad i kartellen och även direkt deltog i den, är samma faktiska omständigheter – sedan länge kända – som gjorde det möjligt att beskriva Copigraphs inblandning i kartellen, nämligen att sökandens anställda V. och B. hade deltagit i mötena om konkurrensbegränsande samverkan (se, angående Copigraph, punkterna 282–294 i det andra meddelandet om invändningar och skälen 287–298 i det angripna

beslutet, se, angående sökanden, punkt 376 i det andra meddelandet om invändningar och punkt 376 i det angripna beslutet samt de tablåer över mötena som återges i bilagorna I och II till dessa båda handlingar).

176 Att det verkligen handlar om en enda överträdelse för vilken samma faktiska omständigheter ligger till grund kan, oavsett vad sökanden hävdat, inte ifrågasättas genom vissa formuleringar i svarsinlagan (punkt 46). Kommissionen har för övrigt tydligt bekräftat på ett annat ställe i svarsinlagan (punkt 61) och i dupliken (punkt 26) att det rör sig om en överträdelse och att sökanden på sin höjd åläggs två skilda typer av ansvar för överträdelsen.

177 Sökandens påstående att det var omöjligt att kontakta vittnen och att få tillgång till arkivet, om det inte är för att bestrida dessa faktiska omständigheter – som denna part dock inte har ifrågasatt inför tribunalen, förrän alltför sent och på ett sätt som inte är övertygande – visar sig vara i hög grad irrelevant.

178 Vad gäller påståendet att ett vittnesmål från V. och B. ändå hade kunnat göra det möjligt att visa att sökanden inte direkt hade deltagit i överträdelsen, anser tribunalen att detta inte är trovärdigt.

179 Det har faktiskt inte på allvar bestritts att dessa båda personer var anställda hos sökandeföretaget. Åtminstone i fråga om V. har dennes egenskap av företrädare för företaget redan identifierats vid kartellens invigningsmöte den 23 januari 1992 (se skäl 376 tredje meningen i det angripna beslutet). Med beaktande av detta baseras sökandens påstående definitivt på den med tanke på den ekonomiska enheten mellan sökanden och Copigraphs orealistiska hypotesen att de anställda under kartellens möten skulle på en gång både ha kunnat delta i kartellen i Copigraphs namn och offentligt ta avstånd från den på ett övertygande sätt i sökandens namn.

180 Den bristande trovärdigheten i påståendet att ett vittnesmål från sökandens före detta anställda skulle kunna ha varit till nytta för försvaret bekräftas dessutom av sökandens beteende. Det är nämligen signifikativt att sökandeföretaget, trots att det från och med den 20 december 2001 visste att kommissionen ansåg att det direkt deltog i överträdelsen och att sökandeföretaget då mycket lätt hade kunnat erhålla ett vittnesmål från B. som fortfarande var anställd i företaget, avstod från att göra det.

181 Sökandens passivitet och sedan den omständigheten att denna persons vittnesmål konstigt nog visar sig vara oundgängligt först efter det att han lämnat koncernen, när sökanden hade lång tid till sitt förfogande för att erhålla det, bekräftar att vittnesmålet inte skulle ha varit till någon nytta för sökandens försvar.

182 Slutligen bör det framhållas att sökandeföretaget i vart fall inte har företett något bevis som kan styrka att det i praktiken var omöjligt för det att år 2009 erhålla upplysningar från sina före detta anställda (se, för ett likartat synsätt, domen i det ovan i punkt 128 nämnda målet Technische Unie mot kommissionen, punkt 64). I synnerhet har sökandeföretaget inte företett något bevis på att det gjort någon ansträngning för att komma i kontakt med sina före detta anställda och be dem om att vittna. På sin höjd har sökanden vid förhandlingen, vagt och i vart fall sent med hänsyn till kraven i artikel 48 i rättegångsreglerna, nämnt en sjukdom i samband med B. som lett till att han avled. Härav följer att påståendet att sökanden år 2009 inte längre kunde nå sina före detta anställda helt enkelt inte har kunnat styrkas.

183 Angående åberopandet av sökandeföretagets arkiv, ska det nämnas att oberoende av det faktum att det hade möjlighet att agera från och med år 2001, måste ett moderbolag förfoga över nödvändig bevisning i sitt arkiv eller på annat sätt för att det ska kunna försvara sig om det ställs till svars personligen i egenskap av moderbolag som bildar en ekonomisk enhet med sitt dotterbolag (se punkt 152 ovan). Detsamma gäller i ännu strörre utsträckning i fråga om dess eget beteende och dess eget arkiv. Sökandens argument att det skulle ha varit för sent att göra efterforskningar i det egna arkivet kan inte godtas.

184 Mot bakgrund av vad som anförts ovan i punkterna 156–183 saknas det stöd för sökandeföretagets påstående att företaget, på grund av den långa tid som förflöt från överträdelsens upphörande till delgivningen av det andra meddelandet om invändningar, berövades möjligheten att försvara sig i det andra administrativa förfarandet mot anklagelsen om dess direkta deltagande i överträdelsen. Under de speciella förhållandena i det aktuella fallet, såsom till exempel sökandens konkreta kännedom från och med år 2001 om vilka anmärkningar som kommissionen riktat mot företaget, avsaknaden år 2009 av varje ny anmärkning i jämförelse med dem som framförts år 2001, identiteten på och det alltför sena och inte övertygande bestridandet av de faktiska omständigheter som ligger till grund för sökandens ansvar för direkt deltagande i kartellen, sökandeföretagets mångåriga passivitet, därefter avsaknaden av varje bevis på att det ansträngt sig för att komma i kontakt med sina före detta anställda år 2009 och slutligen den omständigheten att sökanden inte legitimt kan påstå sig inte längre ha tillgång till sitt eget arkiv, anser tribunalen att det inte har kunnat bevisas att rätten till försvar har åsidosatts på grund av den långa tid som förflöt, vad gäller ifrågasättandet av sökandeföretaget för dess direkta deltagande i överträdelsen.

185 Mot bakgrund av samtliga ovanstående överväganden – av vilka det framgår att kommissionen inte har överskridit en rimlig tidsfrist och att, oavsett hur det förhåller sig med förfarandets varaktighet i förevarande mål, det inte har styrkts att det skett ett åsidosättande av rätten till försvar på grund av den långa tid som förflöt från överträdelsens upphörande till delgivningen av det andra meddelandet om invändningar – kan talan således inte vinna bifall på denna grund.

Den andra grunden: Åsidosättande av preskriptionsreglerna

186 Sökanden har gjort gällande att det framgår av preskriptionsreglerna att kommissionens befogenhet att vidta sanktionsåtgärder hade preskriberats för de faktiska omständigheter som Copigraph direkt deltagit i, för dem som sökanden indirekt deltagit i i egenskap av moderbolag till Copigraph och slutligen för dem som sökanden direkt deltagit i. När det gäller Copigraph är det första meddelandet om invändningar den sista åtgärd som avbröt preskriptionen, då Copigraph inte väckte någon talan mot beslut 2004/337. För sökandens del i egenskap av moderbolag hade överträdelsen likaledes preskriberats eftersom sökandens ansvar i denna egenskap är accessoriskt till Copigraphs ansvar. Vad beträffar sökandens ansvar för direkt deltagande har ingen åtgärd som vidtagits under det ursprungliga förfarandet avbrutit preskriptionen vilken således gällde. Kommissionen har således åsidosatt förstainstansrättens dom av den 31 mars 2009 i mål T-405/06, ArcelorMittal Luxemburg m.fl. mot kommissionen (REG 2009, s. II-771, punkterna 143–145).

187 Kommissionen anser att sökanden har gjort en ”konstlad åtskillnad” mellan en överträdelse som Copigraph kritiseras för och en annan överträdelse som sökanden kritiseras för i egenskap av moderbolag. I själva verket bildar sökanden – som är Copigraphs moderbolag – och Copigraph ett och samma företag eftersom vart och ett av dem anses ha begått samma överträdelse.

188 Preskriptionen är objektiv till sin karaktär och ska bedömas avseende sökanden som är det angripna beslutets enda adressat. Frågan om en påstådd preskription avseende Copigraph saknar således relevans. Förutom att hänvisningen till domen i det ovan i punkt 186 nämnda målet ArcelorMittal Luxemburg m.fl. mot kommissionen är felaktig, saknar det relevans att Copigraph inte har väckt någon talan mot beslut 2004/337.

189 Vad angår den påstådda preskriptionen till förmån för sökanden som moderbolag vilar dennas resonemang på det oriktiga antagandet att moderbolagets ansvar är accessoriskt till dotterbolagets ansvar.

190 Vad gäller den påstådda preskriptionen till förmån för sökandens direkta deltagande, har kommissionen bestritt argumentet att ingen preskriptionsavbrytande åtgärd vidtagits med motiveringen att det första meddelandet om invändningar endast avsåg sökandens ansvar i egenskap av

moderbolag. Preskriptionsavbrytande åtgärder, bland dem detta första meddelande om invändningar, gäller alla företag som deltagit i överträdelsen och därför även sökanden. Även om det antogs rent teoretiskt att det skulle anses att det inte är samma företag som har ifrågasatts är det obestridligt att sökanden har deltagit i överträdelsen i den mening som avses i rättspraxis.

191 Genom förevarande grund har sökandeföretaget väsentligen gjort gällande att kommissionens befogenhet att vidta sanktionsåtgärder gentemot det i dess egenskap av moderbolag till Copigraph hade preskriberats då företagets ansvar i denna egenskap var accessoriskt till dotterbolagets ansvar och dotterbolagets överträdelse var preskriberad. Sökandeföretaget har för övrigt gjort gällande att företagets direkta deltagande i överträdelsen hade preskriberats, på grund av att kommissionen försummat att i föreskriven tid vidta någon preskriptionsavbrytande åtgärd mot det i denna egenskap.

192 Inledningsvis bör det framhållas att sökandeföretagets argumentering om att dess ansvar skulle vara accessoriskt i förhållande till Copigraphs ansvar och att Copigraphs deltagande i överträdelsen redan var preskriberat ska underkännas som irrelevant.

193 Tribunalen erinrar om att i ett fall som detta med en ekonomisk enhet mellan ett moderbolag och dess dotterbolag anses både moderbolaget och dotterbolaget var ansvariga för överträdelsen. Moderbolaget anses självt ha begått överträdelsen (se den rättspraxis som anges i punkterna 38–41 och 52, särskilt domen i det ovan i punkt 40 nämnda målet Metsä-Serla m.fl. mot kommissionen, punkt 34).

194 Att dotterbolaget eventuellt inte längre kan bli föremål för påföljder för den konstaterade överträdelsen, oavsett om det beror på att dotterbolaget upphört – eller som sökanden har påstått i förevarande mål på grund av preskription till dotterbolagets förmån – saknar betydelse för frågan om moderbolaget, vilket självt anses ha deltagit i överträdelsen, på grund av den ekonomiska enheten med dotterbolaget, kan bli föremål för påföljder. Moderbolagets ansvar skulle förvisso inte existera om det hade visats att en överträdelse inte hade begåtts, men detta ansvar kan inte upphöra till följd av att dotterbolagets påföljd har preskriberats. Den preskription som föreskrivs i artikel 25 i förordning nr 1/2003 innebär nämligen inte att överträdelsen suddas ut utan endast att de företag vilkas överträdelser preskriberats undgår påföljder.

195 Det följer av ovanstående inledande överväganden att det, i motsats till vad sökanden har påstått, är meningslöst att ställa frågan huruvida Copigraphs deltagande var preskriberat eller ej.

196 Den enda fråga som är relevant är frågan om sökandeföretagets deltagande i överträdelsen var preskriberat då företaget för övrigt är det angripna beslutets enda adressat.

197 Det ska härvidlag erinras om att enligt artikel 25.3 i förordning nr 1/2003 ska preskriptionstiden för åläggande av böter eller föreläggande av viten avbrytas av åtgärder som vidtas av kommissionen i syfte att undersöka eller ingripa mot överträdelsen. Det föreskrivs vidare att avbrottet i preskriptionstiden ska gälla från och med den dag då ”minst ett företag eller en företagssammanslutning som har deltagit i överträdelsen underrättas om åtgärden”.

198 Syftet med artikel 25.3 i förordning nr 1/2003 är således att definiera räckvidden för kommissionens preskriptionsavbrytande åtgärder.

199 Denna bestämmelse begränsar uttryckligen räckvidden av de åtgärder för undersökning och ingripande som delges (minst) ett företag som deltagit i överträdelsen, det vill säga, ett företag som definieras som sådant i beslutet om påföljder.

200 Förstainstansrätten uttalade i domen i det ovan i punkt 186 nämnda målet ArcelorMittal Luxembourg m.fl. mot kommissionen (punkt 143) att med ”’företag som har deltagit i överträdelsen’ menas i själva verket, i den mening som avses i [artikel 25.3 i förordning nr 1/2003] varje företag som har identifierats som sådant i ett beslut genom vilket kommissionen har ålagt påföljder för en överträdelse”.

201 Det föreskrivs i artikel 25.4 i förordning nr 1/2003 att avbrottet i preskriptionstiden ska gälla alla de företag eller företagssammanslutningar som har deltagit i överträdelsen.

202 Syftet med artikel 25.4 i förordning nr 1/2003 är således att definiera vilka företag som omfattas av en preskriptionsavbrytande åtgärd.

203 Ordet ”alla” som används i denna bestämmelse syftar till att understryka att det viktiga är det berörda företagets objektiva deltagande, således oberoende av i vilken egenskap företaget har deltagit i överträdelsen, om detta företag var känt av kommissionen före meddelandet om invändningar eller om det varit adressat för en preskriptionsavbrytande åtgärd eller inte före nämnda meddelande om invändningar, eller om det tidigare hade erhållit en ogiltigförklaring av ett första beslut av kommissionen om påföljder vilket var riktat till företaget.

204 Det var ett liknande resonemang som förstainstansrätten förde i domen i det ovan i punkt 186 nämnda målet ArcelorMittal Luxembourg m.fl. mot kommissionen (punkt 145) när den preciserade i fråga om de företag med avseende på vilka preskriptionstiden avbröts att uttrycket ”som har deltagit i överträdelsen” utgör en objektiv omständighet, nämligen deltagande i överträdelsen, vilken skiljer sig från en subjektiv och oviss omständighet såsom att ett företag identifieras som sådant under det administrativa förfarandet (domen i det ovan i punkt 186 nämnda målet ArcelorMittal Luxembourg m.fl. mot kommissionen, punkt 145).

205 Det följer av vad som ovan anförts angående räckvidden och innebörden av artikel 25.3 och 25.4 i förordning nr 1/2003 att så snart ett företag har deltagit i överträdelsen, det vill säga så snart detta företag har identifierats som sådant i det angripna beslutet, verkar preskriptionsavbrottet vilket är en följd av delgivningen av en åtgärd för undersökning eller ingripande till minst ett företag (det företaget eller ett annat) som likaledes har identifierats som deltagare i överträdelsen.

206 I förevarande mål måste det konstateras inte endast att sökanden har identifierats i det angripna beslutet som deltagare i överträdelsen utan även att talan inte kan vinna bifall på någon av de grunder som syftar till att ifrågasätta detta konstaterandes lagenlighet.

207 Härav följer, vad sökanden än har hävdat, att sökanden är ett företag som har deltagit i överträdelsen i den mening som avses i artikel 25.4 i förordning nr 1/2003. Sökandeföretagets påstående att det inte har blivit ifrågasatt för direkt deltagande i överträdelsen förrän i det andra meddelandet om invändningar, eller mer än fem år efter det att överträdelsen upphört, saknar all relevans och tyder på en dålig förståelse av mekanismen i artikel 25.3 och 25.4 i förordning nr 1/2003.

208 Det ska för övrigt nämnas att det är utrett att åtgärder för undersökning och ingripande delgavs ”minst ett av de företag som deltagit i överträdelsen”, antingen det gäller de åtgärder för undersökning som kommissionen genomförde år 1997 och år 1999 (se punkterna 2 och 5 ovan), det första meddelandet om invändningar av den 26 juli 2000, eller det andra meddelandet om invändningar av den 15 september 2009.

209 Härav följer, oavsett vad sökanden har hävdat, att preskriptionen hade avbrutits i förhållande till sökanden genom dessa olika åtgärder. Sökanden har framfört argumentet att förstainstansrätten i domen i det ovan i punkt 186 nämnda målet ArcelorMittal Luxemburg m.fl. mot kommissionen fann att undersökningsåtgärder som avser tredje part inte medför ett avbrott i preskriptionen för företag vilkas identitet kommissionen känner till och vilkas deltagande i överträdelsen den inte kan vara ovetande om på grund av handlingar i dess ägo. Detta argument bygger på ett missförstånd av såväl mekanismen i artikel 25.3 och 25.4 i förordning nr 1/2003, som förstainstansrättens uttalande i ifrågavarande dom (se punkt 204 ovan).

210 Sökanden har påstått att kommissionen inte kunde basera sig på detta beslut, då det hade ogiltigförklarats, i syfte att visa att sökanden hade identifierats som ett företag som deltagit i överträdelsen ”i ett beslut genom vilket kommissionen har ålagt påföljder för en överträdelse”. Det

måste anses att påståendet ännu en gång utgör ett missförstånd av preskriptionsmekanismen. Sökanden identifierades nämligen som deltagare i överträdelsen i det angripna beslutet, vilket medförde att de åtgärder för undersökning och ingripande som det erinras om ovan i punkt 208 faktiskt avbröt preskriptionen för sökandens del.

211 När det slutligen handlar om påståendet att förstainstansrätten och domstolen ”utvecklat sin praxis till förmån för en effektivare tillämpning av preskriptionsreglerna” när de fann att den omständigheten att preskriptionstiden till följd av att talan väcks tillfälligt upphör att löpa inte har allmängiltig verkan (*erga omnes*) utan endast verkan med avseende på sökandena (domen i det ovan i punkt 186 nämnda målet ArcelorMittal Luxemburg m.fl. mot kommissionen, punkt 158, och i de ovan i punkt 41 nämnda förenade målen ArcelorMittal Luxemburg mot kommissionen och kommissionen mot ArcelorMittal Luxemburg m.fl., punkt 141–149), kan det anföras att den av unionsdomstolarna i dessa domar valda lösningen endast rör fallet med tillfälligt upphörande av preskriptionen (artikel 25.6 i förordning nr 1/2003). Den innebär således på intet sätt att ett avbrott i preskriptionen (artikel 25.3 och 25.4 i förordning nr 1/2003) inte skulle gälla alla de parter som deltagit i överträdelsen. För övrigt gjorde förstainstansrätten i sin dom i det ovan i punkt 186 nämnda målet ArcelorMittal Luxemburg m.fl. mot kommissionen en tydlig åtskillnad mellan avbrott i preskriptionen, vars verkan *erga omnes* är uttryckligen föreskriven i artikel 25.4 i förordning nr 1/2003, och tillfälligt upphörande av preskriptionen med avseende på vilket frågan inte behandlas i rättsakterna (punkt 153 första meningen i domen).

212 Avslutningsvis anser tribunalen att den preskription som hade börjat löpa i september 2005, avbröts med avseende på sökanden av diverse åtgärder som tas upp ovan i punkt 208, särskilt av det första meddelandet om invändningar (av den 26 juli 2000).

213 Preskriptionstiden hade härigenom från och med detta första meddelande om invändningar åter börjat löpa från noll. Den upphörde tillfälligt att löpa med tillämpning av artikel 25.6 i förordning nr 1/2003 från den 11 april 2002 (den dag då sökanden väckte talan i mål T-109/02 vid förstainstansrätten) till den 3 september 2009 (dagen då domen i de ovan i punkt 13 nämnda förenade målen PAK meddelades). Sedan började den åter löpa fram till dess att den avbröts av det andra meddelandet om invändningar av den 15 september 2009. Preskriptionstiden löpte således mellan den 26 juli 2000 och den 15 september 2009 med avdrag för den period då den tillfälligt upphörde att löpa, det vill säga ett år och nio månader.

214 Efter det andra meddelandet om invändningar (den 15 september 2009) började preskriptionstiden åter löpa från noll till kommissionens antagande den 23 juni 2010, det vill säga nio månader senare, av det angripna beslutet.

215 Det framgår av dessa uppgifter att det angripna beslutet antogs inom den preskriptionstid på fem år som föreskrivs i artikel 25.1 b i förordning nr 1/2003.

216 Vad angår den preskriptionstid på tio år som föreskrivs i artikel 25.5 andra meningen i förordning nr 1/2003 iakttogs även den, eftersom, efter avdrag för den period då preskriptionstiden tillfälligt upphörde att löpa under det rättsliga förfarandet (den 11 april 2002 till den 3 september 2009), uppgick tiden från överträdelsens upphörande (september 1995) till antagandet av det angripna beslutet (juni 2010) till sju år och fyra månader.

217 Av vad som ovan anförts framgår det att överträdelsen inte hade preskriberats med avseende på sökanden varför talan således inte kan bifallas på denna grund.

Den femte grunden: Åsidosättande av riktlinjerna, principen att straff ska vara individuella, proportionalitetsprincipen och motiveringsskyldigheten

Den första delgrunden: Vägrad nedsättning av böterna med anledning av det aktuella förfarandets faktiska och rättsliga sammanhang

218 Sökanden har tagit upp följande tre omständigheter som borde ha motiverat en betydande nedsättning av böterna: För det första var det omöjligt att utöva rätten till försvar, för det andra hade Copigraph tillhört sökanden endast under en kort period i och med att sökanden drog sig tillbaka från

marknaden och för det tredje var Copigraph en liten aktör som endast kunde anklagas för ett passivt och påtvingat deltagande i kartellen. En nedsättning av böterna skulle vara ännu mer berättigad om de böter som ålagts sökanden jämfördes med de böter som påförts kartellens ledare AWA som även var marknadsledande.

219 Kommissionen har svarat att de tre ovannämnda faktorerna redan antingen har underkänts, ansetts sakna betydelse eller beaktats. Vad angår den jämförelse med AWA som sökanden gjort är den med avseende på de kriterier som kommissionen har beaktat ”förenklad och vilseledande”.

220 Det ska inledningsvis konstateras att kommissionen enligt fast rättspraxis vid fastställandet av varje bötesbelopp förfogar över ett utrymme för skönsmässig bedömning (förstainstansrättens dom av den 6 april 1995 i mål T-150/89, Martinelli mot kommissionen, REG 1995, s. II-1165, punkt 59, och av den 14 maj 1998 i mål T-352/94, Mo och Domsjö mot kommissionen, REG 1998, s. II-1989, punkt 268). Kommissionen är emellertid skyldig att göra sin bedömning med iakttagande av unionsrätten, som inte endast omfattar fördragets bestämmelser, utan även de allmänna rättsprinciperna (förstainstansrättens dom av den 9 juli 2009 i mål T-450/05, Peugeot och Peugeot Nederland mot kommissionen, REG 2009, s. II-2533, punkt 273). Tilläggas bör att denna bedömning är underkastad unionsdomstolarnas prövning som det åligger att utföra en granskning av lagenligheten och att utöva den obegränsade behörighet som unionsdomstolarna har tillerkänts genom artikel 31 i förordning nr 1/2003, på basis av – bortsett från vissa överväganden som rör *ordre public* – de grunder som sökanden har åberopat och de omständigheter som sökanden har anfört till stöd för sina grunder (se, för ett liknande resonemang, domstolens domar av den 8 december 2011 i mål C-386/10 P, Chalkor mot kommissionen, REG 2011, s. I-13085, punkterna 62–64, och i mål C-389/10 P, KME Germany m.fl. mot kommissionen, REG 2011, s. I-12789, punkterna 129–131).

221 I enlighet med fast rättspraxis bestäms frågan hur allvarlig en överträdelse är med beaktande av ett stort antal faktorer, såsom omständigheterna i det enskilda fallet, dess sammanhang och böternas avskräckande verkan (domstolens dom i de ovan i punkt 33 nämnda förenade målen Dansk Rørindustri m.fl. mot kommissionen, punkt 241, och av den 10 maj 2007 i mål C-328/05 P, SGL Carbon mot kommissionen, REG 2007, s. I-3921, punkt 43).

222 I förevarande fall framgår det av det omtvistade beslutet att kommissionen fastställt det bötesbelopp som ålagts sökanden i enlighet med den allmänna metod som kommissionen åtagit sig att följa i sina riktlinjer. Det anges i punkt 1 i riktlinjerna att ”[d]etta grundbelopp fastställs på grundval av överträdelsens allvar och varaktighet. Dessa är de enda kriterier som anges i artikel 15.2 i förordning nr 17”.

223 Argumentet att böterna borde nedsättas med beaktande av att det varit omöjligt för sökanden att försvara sig på grund av den långa tid som förflöt från överträdelsens upphörande till delgivningen av det andra meddelandet om invändningar kan inte godtas mot bakgrund av de konstateranden som gjorts i samband med prövningen av den fjärde grunden om ogiltigförklaring.

224 Argumentet att böterna borde nedsättas med hänsyn till att Copigraph endast under en kort period hade tillhört sökanden som hade dragit sig tillbaka från marknaden, kan inte heller godtas eftersom det inte har bestritts att sökanden har varit Copigraphs moderbolag under hela den tid som överträdelsen pågått. Det faktum att sökanden överlät Copigraph och drog sig tillbaka från marknaden efter det att överträdelsen upphört kan inte motivera en nedsättning av böterna.

225 Angående argumentet att Copigraph är en liten aktör på marknaden bör det nämnas att detta har beaktats av kommissionen vid beräkningen av böterna. En sådan omständighet avspeglas nämligen i Copigraphs omsättning som togs i beaktande vid fastställandet av grundbeloppet för böterna på grundval av överträdelsens allvar och varaktighet. (se skälen 434–437 i det angripna beslutet).

226 Vad gäller den omständigheten att Copigraph inte kunde förebrås något annat av kommissionen än ett passivt och påtvingat deltagande, måste det slås fast att kommissionen tvärtom betraktade Copigraph och sökanden i likhet med alla övriga medlemmar i kartellen som aktiva (skäl 455 i det angripna

beslutet) och att när det gäller det påtvingade deltagandet ankom det på de berörda företagen att underrätta kommissionen om deras konkurrenters rättsstridiga beteende och hot i syfte att få detta att upphöra (skäl 456 i det angripna beslutet).

227 Beträffande den omständigheten slutligen att de böter som påförts sökanden skulle befinna sig på jämförlig nivå med dem som ålagts kartellens ledare AWA räcker det att nämna att det rör sig om en ren tillfällighet.

228 Såväl de böter som påförts sökanden (21,26 miljoner euro eller 35,43 procent av sökandens omsättning på ifrågavarande marknad) som de böter som påförts AWA (141,75 miljoner euro eller 37,26 procent av AWA:s omsättning på ifrågavarande marknad) är nämligen endast ett resultat av att kommissionen, i varje företags särskilda situation, tillämpade metoden i riktlinjerna i enlighet med principen om att straff ska vara individuella (se, angående sökanden, skälen 414–479 i det angripna beslutet, särskilt skälen 436, 442, 443, 450–453, 461, 468, 473 och 479; se, beträffande AWA, skälen 369–461 i beslut 2004/337, särskilt skälen 409, 412, 415–417, 424, 432, 433, 448, 452 och 461).

229 Av det ovan anförda följer att talan inte kan bifallas på den femte grundens första del.

Den andra delgrunden: Vägrad nedsättning av böterna med anledning av krisen i sektorn för självkopierande papper

230 Sökanden har gjort gällande att en kartell som bildats för att dra maximal nytta av en blomstrande marknad inte kan behandlas lika strängt som en kartell som bildats för att möta en sektors obönhörliga nedgång. Kommissionens praxis ger exempel härpå och det har både på nationell och på internationell nivå erinrats om det nödvändiga i detta.

231 I förevarande mål har marknadens nedgång åberopats och kommissionen har för övrigt tagit upp den, men utan motivering vägrat att beakta den, fastän sektorns nedgång har fortsatt.

232 Kommissionen har svarat att den har tagit sektorns ekonomiska situation i beaktande. Kommissionen har erinrat om att det inte är relevant att göra en jämförelse med tidigare beslut. Dessutom hade krisen i realiteten påverkat sektorn först i slutet av överträdelsen, vilket långt ifrån att utgöra en förmildrande omständighet, stöder slutsatsen att kartellen endast på ett konstlat sätt förlängde en situation som var fullständigt utsiktslös. För övrigt har kommissionen enligt rättspraxis inte någon skyldighet att betrakta en sektors dåliga ekonomiska tillstånd som en förmildrande omständighet. Sektorns fortsatta nedgång efter beslut 2004/337 saknar relevans.

233 Vad angår denna del av den femte grunden, anser tribunalen att sökanden inte kan stödja sig på krisen i sektorn för självkopierande papper för att förebrå kommissionen att den vid beräkningen av böterna inte medgav att det förelåg en förmildrande omständighet.

234 Enligt vad kommissionen uttryckligen har framhållit i skäl 460 i det angripna beslutet och enligt vad som framgår av fast rättspraxis är kommissionen inte skyldig att beakta en svår ekonomisk situation i den ifrågavarande branschen som en förmildrande omständighet. Även om kommissionen i tidigare ärenden beaktat den ekonomiska situationen i en bransch som en förmildrande omständighet är den inte skyldig att fortsättningsvis göra det (förstainstansrättens dom av den 14 december 2006 i de förenade målen T-259/02-T-264/02 och T-271/02, Raiffeisen Zentralbank Österreich m.fl. mot kommissionen, REG 2006, s. II-5169, punkt 510, det ovan i punkt 45 nämnda målet Prym och Prym Consumer mot kommissionen, punkt 208, och av den 19 maj 2010 i mål T-11/05, Wieland-Werke m.fl. mot kommissionen, ej publicerad i rättsfallssamlingen, punkt 227).

235 Såsom kommissionen med rätta har anfört (skäl 460 i det angripna beslutet), uppstår nämligen karteller i allmänhet när en sektor drabbas av svårigheter. Om man följde sökandeföretagets resonemang skulle böterna sättas ned i nästan samtliga fall (se, för ett liknande resonemang, Raiffeisen

Zentralbank Österreich m.fl. mot kommissionen, REG 2006, s. II-5169, punkt 510, det ovan i punkt 45 nämnda målet Prym och Prym Consumer mot kommissionen, punkt 207, och i det ovan i punkt 234 nämnda målet Wieland-Werke m.fl. mot kommissionen, punkt 227).

236 Härav följer att talan inte kan bifallas på denna delgrund.

Den tredje grunden: Åsidosättande av motiveringsskyldigheten vad gäller parametrarna för beräkning av böter

237 Sökandeföretaget har gjort gällande att det inte i något av de 65 skäl som ägnas åt korrigerande åtgärder går att få reda på i vilken proportion dess personliga deltagande i överträdelsen har beaktats vid beräkningen av böterna.

238 Kommissionen har gjort gällande att den kritiken är irrelevant då den överträdelse som sökandeföretaget anklagas för med anledning av dess personliga deltagande är densamma som den överträdelse det anklagas för med anledning av dess dotterbolags agerande. Eftersom det handlar om samma överträdelse som samma företag anklagas för, finns det ingen anledning att vid beräkningen av böterna göra en åtskillnad mellan dessa båda typer av ansvar som leder till påföljder för sökanden.

239 Det bör noteras att denna delgrund vilar på det antagande som redan har förkastats (se punkterna 173–176 ovan) att sökandeföretagets direkta deltagande är en annan överträdelse som skiljer sig från den överträdelse som det anklagas för i egenskap av moderbolag till Copigraph.

240 Såsom tidigare har angetts är emellertid den överträdelse, i vilken sökanden har deltagit direkt samt i egenskap av moderbolag till Copigraph, densamma. På sin höjd har sökanden ansetts ansvara för överträdelsen i två avseenden.

241 Eftersom det rörde sig om samma överträdelse som samma företag hade anklagats för fanns det inte någon anledning för kommissionen att vid beräkningen av böterna skilja medan de båda typer av ansvar för överträdelsen som ålagts sökanden.

242 Det kan tilläggas att generaladvokaten Bot uttalade i sitt förslag till avgörande av den 2 april 2009 inför domen i de ovan i punkt 13 nämnda förenade målen PAK (REG 2009, s. I-7191, s. I-7196), punkt 103, att den omständigheten att sökanden ansågs ansvara för överträdelsen i beslut 2004/337, även genom sitt direkta deltagande, inte hade haft någon som helst inverkan på böterna. Dessa hade nämligen beräknats med utgångspunkt i omsättningen från försäljningen av självkopierande papper och i Bollorés fall var det endast dotterbolaget Copigraph som hade en sådan omsättning. Detsamma gäller det angripna beslutet.

243 Det följer av det ovan anförda att det vid beräkningen av böterna inte fanns någon anledning att skilja mellan de båda slag av ansvar för överträdelsen som ålagts sökanden.

244 Talan kan således inte vinna bifall på denna delgrund som gäller åsidosättande av motiveringsskyldigheten.

245 Eftersom det saknas stöd för samtliga delgrunder kan talan således inte vinna bifall på den femte grunden.

Den sjätte grunden: Åsidosättande av meddelandet om samarbete, proportionalitetsprincipen och principen om likabehandling

246 Sökanden anser att den ytterligare nedsättning av böterna med 5 procent som beviljats i det angripna beslutet, utöver den nedsättning av böterna med 20 procent som redan beviljats i beslut 2004/337, är alldeles otillräcklig.

247 Sökanden hade i sitt svar på det andra meddelandet om invändningar begärt en ytterligare nedsättning av böterna med tillämpning av punkt D.2 i meddelandet om samarbete. Sökanden hade nämligen, med tanke på att det var omöjligt att försvara sig på denna punkt, beslutat sig för att avstå från att bestrida Copigraphs deltagande i kartellen under hela den av kommissionen fastställda överträdelseperioden, det vill säga från januari 1992 till september 1995. Härigenom hade sökanden erkänt att Copigraph hade deltagit i överträdelsen under en ytterligare period av 25 månader, medan Copigraph hade erkänt att företaget hade deltagit endast under 21 månader. Sökandeföretaget har emellertid anmärkt att på grund av att det hade avstått från att bestrida faktiska omständigheter som avsåg en ännu längre period, hade kommissionen beviljat företaget en nedsättning av böterna som var 75 procent mindre än den nedsättning av böterna som redan hade beviljats.

248 Sökanden har vidare kritiserat de skäl som kommissionen angav för att begränsa den ytterligare nedsättningen till 5 procent. Enligt kommissionen har avsaknaden av bestridande inte hindrat sökanden från att framföra alla möjliga slags argument i vilka kommissionens behörighet bestrids, vilket inte har underlättat institutionens uppgift. Sökandeföretaget har hävdat att dess agerande var legitimt och att det endast gjorde gällande sin rätt till försvar och till preskription. Kommissionens misstag ledde till att sökandeföretaget berövades möjligheten såväl att försvara sig som att samarbeta mer än att underlåta att bestrida de faktiska omständigheterna, eftersom företaget inte längre kunde kontakta vittnen och få tillgång till arkivet. Denna situation innebar särbehandling av sökanden i jämförelse med de övriga företagen.

249 Kommissionen har svarat att sökandens argument uttryckta i siffror är meningslösa. Nedsättningen hade beviljats främst på grund av samarbetet innan meddelandet om invändningar hade översänts. Nedsättningen på grund av samarbete var inte proportionell mot överträdelsens varaktighet oavsett om den var erkänd eller bestridd. Det som belönas med en nedsättning av böterna är den omständigheten att kommissionens arbete underlättas.

250 Sökanden hade avstått från att bestrida överträdelsens varaktighet efter det andra meddelandet om invändningar, fastän den omständigheten att förstainstansrätten inte godtog sökandens grunder angående överträdelsens varaktighet i domen i de ovan i punkt 10 nämnda förenade målen Bolloré, i praktiken bekräftade kommissionens bedömning på denna punkt. Sökanden hade således i realiteten inte längre haft något annat val än att avstå från att bestrida överträdelsens varaktighet. Sökandeföretagets uttalande att det hade avstått från att bestrida överträdelsens varaktighet därför att det inte längre var i stånd att försvara sig visar dessutom att det inte var i syfte att samarbeta med kommissionen som sökandeföretaget hade denna attityd efter det andra meddelandet om invändningar.

251 Det finns inget stötande i att kommissionen beaktar den omständigheten att sökanden framfört ett stort antal argument som inte har underlättat kommissionens uppgift.

252 Sökandeföretaget hade slutligen, före meddelandet om invändningar, haft nytta av att det före detta dotterbolaget samarbetat med kommissionen, vilket varit förmånligt för sökandeföretaget med hänsyn till kommissionens praxis att inte låta ett före detta moderbolag dra nytta av sitt före detta dotterbolags samarbete. Om tribunalen skulle anse att sökanden inte borde ha erhållit en ytterligare nedsättning med 5 procent skulle kommissionen inte ha något emot att sökandens böter ökades.

253 Tribunalen erinrar om att enligt rättspraxis har nedsättning av böter på grund av samarbete från de företag som deltagit i överträdelsen av konkurrensrätten sin grund i uppfattningen att sådant samarbete underlättar kommissionens uppgift (förstainstansrättens dom i det ovan i punkt 85 nämnda målet BPB de Eendracht mot kommissionen, punkt 325, av den 14 maj 1998 i mål T-338/94, Finnboard mot kommissionen, REG 1998, s. II-1617, punkt 363, och i mål T-347/94, Mayr-Melnhof mot kommissionen, REG 1998, s. II-1751, punkt 330).

254 En nedsättning på grundval av meddelandet om samarbete är endast motiverad när de uppgifter som lämnats, och mer allmänt det berörda företagets beteende, visar att företaget verkligen samarbetat. Det följer nämligen av själva begreppet samarbete, såsom det framställts i meddelandet om samarbete,

särskilt i inledningen och avsnitt D.1 i detta meddelande, att en nedsättning endast kan beviljas på grundval av nämnda meddelande när det berörda företagets beteende visar på sådan samarbetsvilja (domen i de ovan i punkt 33 nämnda förenade målen Dansk Rørindustri m.fl. mot kommissionen, punkterna 395 och 396, samt i målet i det ovan i punkt 78 nämnda målet Degussa mot kommissionen, punkt 383).

255 Tribunalen erinrar om att den nedsättning i förevarande mål av böterna med 20 procent som beviljades i enlighet med punkt D.2 första strecksatsen i meddelandet om samarbete har sitt ursprung i att Copigraph före det första meddelandet om invändningar översände handlingar och information avseende perioden september 1993 till maj 1995 som bidrog till att bekräfta att det skett en överträdelse under denna period (se skälen 70, 446, 449 och 452 i beslut 2004/337 och skälen 463–466 i det angripna beslutet).

256 Den ytterligare nedsättning av böterna med 5 procent som beviljades i det angripna beslutet, grundades på att sökandeföretaget hade förklarat i sitt svar på det andra meddelandet om invändningar (punkt 118 i svaret) att det inte längre bestred de faktiska omständigheterna avseende perioden från och med januari 1992 till och med augusti 1993 (se skäl 471 i det angripna beslutet).

257 Sökanden har hävdat att kommissionen för det uteblivna bestridande av faktiska omständigheter avseende en länge period (25 månader enligt sökanden) än den av Copigraph icke bestridda överträdelseperioden (21 månader enligt sökanden), hade kommissionen beviljat sökanden en ytterligare nedsättning av böterna (5 procent) som var 75 procent lägre än den nedsättning om 20 procent som beviljats i beslut 2004/337. Detta argument ska avfärdas, även oberoende av den omständigheten att sökandens uteblivna bestridande endast gällde en period av 20 månader och inte 25 månader.

258 Det ska påpekas att nedsättningen av böterna enligt meddelandet om samarbete nämligen inte fastställs i proportion till den varaktighet av överträdelsen som medgetts eller inte bestritts, utan i förhållande till huruvida samarbetet rent konkret har underlättat kommissionens arbete. Kommissionens uppgift underlättas emellertid inte av ett underlåtet bestridande som görs när institutionen redan förfogar över tillräcklig bevisning för att kunna fastställa ifrågavarande sakförhållanden (se, för ett liknande resonemang, domen i de ovan i punkt 148 nämnda förenade målen Erste Group Bank m.fl. mot kommissionen, punkterna 288–290).

259 Tribunalen understryker härvidlag att den ursprungliga nedsättning av böterna med 20 procent i enlighet med punkt D.2 första strecksatsen i meddelandet om samarbete som beviljades för Copigraphs samarbete med kommissionen ägde rum före det första meddelandet om invändningar. Såsom kommissionen har angett underlättar ett aktivt samarbete, som i Copigraphs fall bestod i att tillhandahålla information och gick utöver ett enkelt svar på begäran om upplysningar, i högre grad institutionens arbete än vad som är fallet när faktiska omständigheter helt enkelt inte bestrids efter meddelandet om invändningar.

260 Dessutom avstod sökanden i förevarande mål från att bestrida faktiska omständigheter som hänförde sig till perioden januari 1992 till september 1993, inte endast efter det första meddelandet om invändningar utan även efter det att förstainstansrätten i domen i de ovan i punkt 10 nämnda förenade målen Bolloré hade prövat alla grunder som de olika sökandena hade anfört angående överträdelsens varaktighet och funnit att de inte kunde godtas (se punkterna 244–371 i den domen). I denna dom godtog förstainstansrätten kommissionens ståndpunkt angående det konkurrensbegränsande syftet med de möten som de olika i beslut 2004/337 angivna företagen, inklusive Copigraph, hade deltagit i. Härigenom innebar domen i de ovan i punkt 10 nämnda förenade målen Bolloré, även om den upphävdes i förhållande till sökandebolaget på grund av att dess rätt till försvar hade åsidosatts, inte desto mindre i praktiken en bekräftelse av kommissionens bedömning angående överträdelsens varaktighet. I domen i de ovan i punkt 13 nämnda förenade målen PAK (se särskilt punkterna 77–81 och 97–99) underkände domstolen grunderna om överträdelsens varaktighet.

261 Under dessa förhållanden var det med rätta som kommissionen ansåg att det faktum att sökanden i sitt svar på det andra meddelandet om invändningar inte hade bestritt att Copigraph deltagit i överträdelsen under perioden januari 1992 till september 1993, verkligen inte hade underlättat kommissionens uppgift (skäl 472 i det angripna beslutet).

262 Eftersom detta konstaterande i sig motiverar att någon ytterligare nedsättning av sökandens bötesbelopp inte beviljas, kan det inte påstås att den ytterligare nedsättning av böterna med 5 procent, som kommissionen dock beviljade av skäl som anförs i skäl 473 i det angripna beslutet, var uppenbart otillräcklig.

263 Av det ovan anförda följer att talan inte kan bifallas på denna grund, vilken kritik sökanden än har riktat mot kommissionens motivering i skäl 473 i det angripna beslutet till att den ändå beviljade en ytterligare nedsättning med 5 procent (se punkt 248 ovan).

264 Vad kritiken beträffar, måste det anses att uttalandet i skäl 473 i det angripna beslutet om att den omständigheten att ”sökandeföretaget inte längre bestrider de faktiska omständigheterna, inte har hindrat det från att framföra alla möjliga slags argument i vilka kommissionens behörighet bestrids, vilket verkligen inte har underlättat institutionens uppgift”, inte på något sätt är stötande, i motsats till vad sökanden har hävdat.

265 Kommissionen har i huvudsak endast konstaterat att den omständigheten att sökandeföretaget inte bestred de faktiska omständigheterna inte berodde på en verklig vilja att samarbeta med kommissionen och således att underlätta kommissionens uppgift. Avsaknaden av bestridande var däremot på ett oupplösligt sätt förbunden med sökandeföretagets argumentering enligt vilken det var kommissionens fel att det berövats möjligheten att försvara sig. Den omständigheten att sökanden hade avstått från att bestrida de faktiska omständigheterna var således inte ett uttryck för den verkliga samarbetsvilja som krävs för att erhålla en nedsättning av böterna (se den rättspraxis som anges ovan i punkt 254).

266 Kommissionen har således inte kritiserat sökandebolaget vad gäller grunderna för dess försvar och inte heller förnekat företaget rätten att göra gällande de åsikter det önskade. Kommissionen har endast konstaterat att sökandeföretaget måste ta konsekvenserna av det sätt på vilket det valt att försvara sig.

267 Sökandeföretaget har påstått att det var kommissionens fel att det inte endast berövades möjligheten att försvara sig utan även möjligheten att samarbeta mer än att enbart underlåta att bestrida de faktiska omständigheterna. Detta ledde enligt sökanden till ett åsidosättande av principen om likabehandling av sökanden och de övriga företag mot vilka kommissionen hade ingripit. Det argumentet ska avfärdas, eftersom det redan har konstaterats i samband med prövningen av den fjärde grunden att kommissionen inte var ansvarig för sökandens påstådda oförmåga att försvara sig under det andra administrativa förfarandet. För övrigt och i enlighet med vad som konstaterats ovan i punkt 154, motsägs denna oförmåga av den omständigheten att sökanden i mål T-109/02 bestred överträdelsens varaktighet.

268 Det följer av det ovan anförda att talan inte kan bifallas på denna grund.

269 Talan kan inte bifallas på någon av de grunder som sökanden har åberopat till stöd för sina yrkanden om ogiltigförklaring och ändring och ska följaktligen ogillas.

Rättegångskostnader

270 Enligt artikel 87.2 i rättegångsreglerna ska tappande part förpliktas att ersätta rättegångskostnaderna, om detta har yrkats. Kommissionen har yrkat att sökanden ska förpliktas att ersätta rättegångskostnaderna. Eftersom sökanden har tappat målet ska kommissionens yrkande bifallas.

Mot denna bakgrund beslutar

TRIBUNALEN (andra avdelningen)

följande:

1) Talan ogillas.

2) Bolloré ska bära sina rättegångskostnader och ersätta Europeiska kommissionens rättegångskostnader.

Forwood Dehousse Schwarcz

Avkunnad vid offentligt sammanträde i Luxemburg den 27 juni 2012.

Underskrifter

Innehållsförteckning

Bakgrunden till tvisten 1

Förfarandet och parternas yrkanden 4

Rättslig bedömning 4

Den första grunden: Åsidosättande av artiklarna 6 och 7 i Europakonventionen samt av artiklarna 41, 47 och 49 i EU-stadgan 5

Den första delgrunden: Åsidosättande av den straffrättsliga legalitetsprincipen och rättssäkerhetsprincipen i artiklarna 6 och 7 i Europakonventionen samt av artiklarna 47 och 49 i EU-stadgan. Åsidosättande av den av medlemsstaterna i Europeiska unionen erkända principen att straff ska vara individuella 5

Den andra delgrunden: Villkoren för sökandens hörande åsidosätter rätten till en rättvis rättegång i artikel 6 i Europakonventionen, artiklarna 41 och 47 i EU-stadgan samt kravet på opartiskhet 8

Den tredje grunden: Åsidosättande av principen om likabehandling 11

Den fjärde grunden: Åsidosättande av en skälig tidsfrist och det omöjliga i att försvara sig till följd av den långa tid som förflöt från överträdelsens upphörande till delgivningen av det andra meddelandet om invändningar 12

Den andra grunden: Åsidosättande av preskriptionsreglerna 24

Den femte grunden: Åsidosättande av riktlinjerna, principen att straff ska vara individuella, proportionalitetsprincipen och motiveringsskyldigheten 27

Den första delgrunden: Vägrad nedsättning av böterna med anledning av det aktuella förfarandets faktiska och rättsliga sammanhang 27

Den andra delgrunden: Vägrad nedsättning av böterna med anledning av krisen i sektorn för självkopierande papper 29

Den tredje grunden: Åsidosättande av motiveringsskyldigheten vad gäller parametrarna för beräkning av böter 30

Den sjätte grunden: Åsidosättande av meddelandet om samarbete, proportionalitetsprincipen och principen om likabehandling 30

Rättegångskostnader 33